

bisa
perspective .brussels
brussels instituut voor statistiek en analyse

DE CONJUNCTUUR- BAROMETER VAN HET BRUSSELS GEWEST

Nr 32 - Herfst 2019

HALFJAARLIJKS

PRODUCTIETEAM

Auteurs

Charlotte DEWATRIPONT, Virginie MAGHE, Tine MERLEVEDE en Pierre-François MICHIELS

Wetenschappelijk comité

Charlotte DEWATRIPONT, Aynah GANGJI, Virginie MAGHE, Tine MERLEVEDE en Pierre-François MICHIELS

Wetenschappelijke coördinatie van het Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (BISA)

Astrid ROMAIN

COVER

Concerto - Communication Agency

Foto's: © Batin BALTALILAR

LAY-OUT EN DRUKWERK

IPM

VERTALING

Vertaald van het Frans naar het Nederlands door dhaxley Translations en Production SA

Herlezing: Dries CUYVERS, Tine MERLEVEDE en Toon VERMEIR

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Astrid ROMAIN, Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse (BISA)

VOOR MEER INFORMATIE

Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse

bisa@perspective.brussels - www.bisa.brussels

Wettelijk depot: IRIS Uitgaven - D/2019/6374/287

© Brussels Instituut voor Statistiek en Analyse

Reproductie toegestaan mits bronvermelding

DE CONJUNCTUUR- BAROMETER VAN HET BRUSSELS GEWEST

Nr 32 - Herfst 2019

HALFJAARLIJKS

INHOUDSOPGAVE

DE BELANGRIJKSTE CONJUNCTUURKENMERKEN	5
1. MACRO-ECONOMISCHE CONTEXT	7
1.1 De internationale context	7
1.2 De nationale context	10
2. BRUSSELSE CONJUNCTUUR	13
2.1 De Brusselse economische activiteit	13
A. Volgens de meest recente regionale economische statistieken	13
B. Analyse van de recente conjunctuur	14
C. Analyse per bedrijfstak	17
D. Demografie van de ondernemingen	25
2.2 De Brusselse arbeidsmarkt	30
A. De werkgelegenheid	30
B. De werkloosheid	33
BIJLAGEN	35
Bijlage 1: de shift-share analyse	35
GLOSSARIUM	38
REFERENTIES	41
LIJST VAN TABELLEN	42
LIJST VAN GRAFIEKEN	42

De grafieken, tabellen en commentaren werden opgemaakt op basis van de informatie die beschikbaar was op 15 oktober 2019, tenzij anders vermeld.

DE BELANGRIJKSTE CONJUNCTUURKENMERKEN

Na een dynamische groei in 2017 gaat de **wereldwijde economische activiteit** er sinds midden 2018 trager op vooruit. Deze vertraging zette zich voort in het eerste semester van 2019 en zou bevestigd worden in het tweede semester van dit jaar. De eurozone, sterk afhankelijk van de internationale handel en de uitkomst van de brexit, ontsnapt niet aan de internationale onzekerheid: de verzwakte economische groei van de eurozone wordt momenteel en op middellange termijn voornamelijk ondersteund door de binnenlandse vraag, meer bepaald de consumptie van de Europese gezinnen.

De economische groei in België, berekend op basis van het bbp, ligt in lijn met de algemene verzwakking in de eurozone en bedroeg in 2018 gemiddeld slechts 1,4 % op jaarbasis, tegenover 1,7 % in 2017. De vertraging zette zich begin 2019 voort met een groei van 1,2 % tijdens de eerste twee kwartalen. Deze groei is voornamelijk het gevolg van een toename van de bedrijfsinvesteringen en, in mindere mate, de investeringen en consumptie van de gezinnen en de overheidsconsumptie. Wat de productie betreft, is de groei van de economische activiteit bijna volledig toe te schrijven aan de dienstensector, terwijl de bijdrage van de industrie en de bouw zeer beperkt blijft. Ondanks de vertraging van de Belgische economische groei doet de nationale arbeidsmarkt het goed met de sterkste tewerkstellingsgroei sinds 2008 en een aanhoudende daling van de werkloosheid.

Op **Brussels niveau** was de groei van de economische activiteit in 2017 dynamisch in vergelijking met het recente verleden, met een stijging van de toegevoegde waarde van 0,9 %. Vooral de gespecialiseerde activiteiten en administratieve diensten verklaren deze groei. Voor 2018 wijzen de **conjunctuurindicatoren** op een nog steeds relatief dynamische groei, ondanks een lichte daling in het begin van het jaar. In het licht van de drie geanalyseerde indicatoren, zou de Brusselse economische activiteit tijdens het eerste semester van 2019 nog gestaag gegroeid zijn.

De analyse van de **verschillende Brusselse bedrijfstakken** bevestigt deze vaststelling: alle onderzochte sectoren boekten een omzetstijging in de eerste twee kwartalen van 2019.

- > Hierdoor genoot de verwerkende industrie een conjunctuurverbetering in het eerste deel van het jaar.
- > De sector van de productiegebonden diensten versterkte zijn positieve conjunctuursituatie.
- > De bouwsector daarentegen heeft moeite om uit de negatieve conjunctuur te geraken ondanks de stijging van de omzet.
- > De sector van de persoonsgebonden diensten zou kunnen profiteren van een conjunctureel herstel indien de omzetgroei aanhoudt.

- > De financiële dienstensector blijft daarentegen verlamd door negatieve rentevoeten die de bemiddelingsmarges op een uiterst laag niveau houden.

Deze resultaten moeten echter genuanceerd worden door ongunstige conjuncturele factoren die een vertraging voor de tweede helft van 2019 doen vermoeden. Het uitgeholde vertrouwen van de bedrijven, de internationale handelsspanningen en de onzekere uitkomst van de brexit hebben reeds een negatieve impact op de productie van de industrie. Als de internationale malaise aanhoudt, kan de sector van de productiegebonden diensten op zijn beurt worden getroffen. Deze pessimistische vooruitzichten worden versterkt door het feit dat de bedrijfsinvesteringen van alle sectoren samen op jaarbasis met 7,8 % gedaald zijn tijdens het eerste semester van 2019. De omzetstijging die in het begin van het jaar werd vastgesteld, zou zich dus kunnen voortzetten, maar aan een veel minder krachtig tempo.

Ook wat de **demografie van de Brusselse ondernemingen en faillissementen** betreft, zien we een gemengd beeld. Eind juli 2019 telde het Brussels Hoofdstedelijk Gewest 109 986 actieve btw-plichtige ondernemingen, goed voor 11 % van het nationaal totaal. Over het algemeen kent de Brusselse ondernemersdynamiek sinds 2018 een negatieve conjuncturele evolutie. Deze zou kunnen aanhouden gezien de onzekerheden rond de internationale conjunctuur, die de Brusselse productiestructuren nu reeds aantasten.

In 2017 bevorderden het dynamisme van de Brusselse economische activiteit en de nationale taxshift de **jobcreatie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest** met in totaal 3 284 extra banen ten opzichte van 2016. Ondanks een lichte daling begin 2018 zou de groei van de werkgelegenheid in 2018 en de eerste helft van 2019 nog vrij sterk zijn. Gelet op de dalende aanwervingsvooruitzichten van de Brusselse ondernemingen en de inkrimping van het aantal uitzenduren is het echter mogelijk dat de tewerkstellingsgroei in de loop van 2019 licht zal afnemen. Aan de andere kant daalt de Brusselse werkloosheid al bijna 5 jaar gestaag. Met een totaal van 89 306 werkzoekenden in september is deze indicator sinds augustus 2004 niet zo laag geweest. De daling van de werkloosheid verloopt echter minder snel dan tussen midden 2015 en midden 2018.

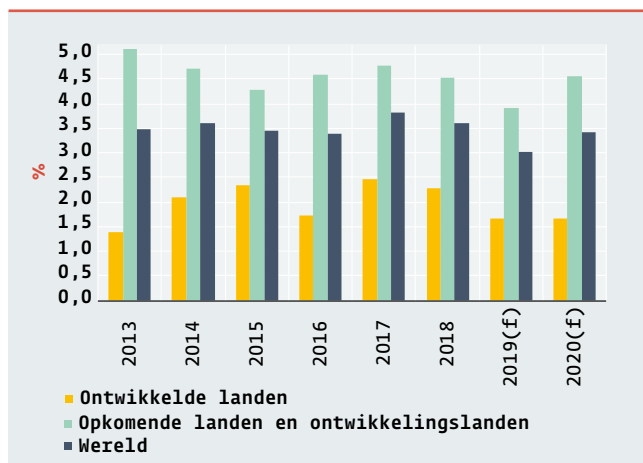
1. MACRO-ECONOMISCHE CONTEXT

1.1. DE INTERNATIONALE CONTEXT

Na een sterke groei in 2017 vertraagt de wereldwijde economische activiteit sinds midden 2018

De groei van het mondiale bbp bedroeg in 2018 namelijk 3,6 % tegenover 3,8 % in 2017 (grafiek 1). Deze vertraging zette zich voort in de eerste helft van 2019 en zou in de tweede helft van 2019 bevestigd worden: het wereldwijde bbp zou in 2019 met slechts 3,0 % groeien, het traagste tempo sinds de mondiale crisis van 2008–2009.

GRAFIEK 1: Evolutie van het wereldwijd bbp in volume

Bron: IMF (oktober 2019)
Nota: (f): vooruitzicht

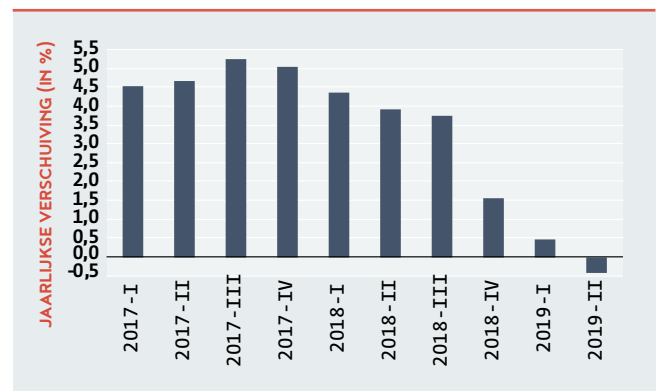
De groeivertraging begon midden 2018 en treft zowel de opkomende landen en ontwikkelingslanden als de ontwikkelde landen¹. Deze vertraging vindt plaats **in een internationaal klimaat gekenmerkt door:**

Een verzwakte toename van de internationale handel door handelsspanningen

In het derde kwartaal van 2017 was de groei van de internationale goederenhandel het sterkst in 6 jaar tijd

Vanaf het vierde kwartaal van 2017, en nog meer sinds eind 2018, vertraagde de groei van de internationale handel (grafiek 2). Bovendien is het niveau van de wereldhandel in het tweede kwartaal van 2019 lager dan in hetzelfde kwartaal van het jaar daarvoor, wat in 10 jaar niet meer gebeurd was.

GRAFIEK 2: Evolutie van de internationale goederenhandel in volume

Bron: Centraal Planbureau
Nota: seizoengezuiverde gegevens

De vertraging van de groei van de internationale handel is vooral te verklaren door:

- > de invoering van strengere kredietvoorwaarden in China, die wegen op de investerings- en consumptiecapaciteit van Chinese bedrijven en huishoudens. Hierdoor verzwakt de Chinese invoer, wat de internationale handel aanzienlijk beïnvloedt door het grote handelsgewicht van China;
- > de invoering van protectionistische maatregelen door de Verenigde Staten en het daaruit voortvloeiende Chinees-Amerikaanse handelsconflict;
- > de dreiging van een escalatie van protectionistische maatregelen en handelsoorlogen. Deze dreiging zet bedrijven en huishoudens aan tot het uitstellen van hun investeringen en consumptie, vooral van duurzame goederen (bvb. machines, auto's) die een belangrijk onderdeel van de internationale handel vormen.

¹ Zie glossarium

De Chinese economische activiteit, aangetast door zowel de verzwakte binnenlandse vraag als het Amerikaanse protectionisme, groeide tegen het laagste tempo in bijna 30 jaar (6,6 % in 2018). De groei van de Chinese industriële productie, met 5,5 % in het tweede kwartaal van 2019, is sinds het eerste kwartaal van 2009 niet zo laag geweest. In het algemeen is de wereldwijde industrie verzwakt terwijl de dienstensector nog relatief weinig last ondervindt van deze wereldwijde vertraging. De eerste tekenen van een daling van de diensten lijken zich echter te manifesteren in de eurozone en de Verenigde Staten.

Een nog steeds zeer accommoderend monetair beleid

Na de economische crisis van 2008 hebben alle centrale banken een zeer accommoderend² monetair beleid gevoerd. Dit deden ze door allereerst hun leidende rentevoeten te verlagen en vervolgens een kwantitatieve versoepeling door te voeren. Na het herstel van de economische activiteit in de ontwikkelde landen in 2014 begonnen de belangrijkste centrale banken van die landen met de geleidelijke normalisatie van hun monetair beleid³.

De vertraging van de economische groei die in 2018 begon, heeft die normalisering echter afgeremd. De Amerikaanse Federal Reserve (Fed) verlaagde eind juli 2019 haar basisrente en injecteerde midden september liquide middelen in de financiële markten; iets wat de Fed sinds haar reactie op de crisis van 2008 niet meer had gedaan. In september verlaagde de Europese Centrale Bank (ECB) de rente op commerciële bankdeposito's en zal het, in november 2019, een nieuw programma lanceren voor de terugkoop van activa.

Ondanks de implementatie van dit accommoderend monetair beleid groeit de economische activiteit slechts langzaam. Zowel in Japan als in de eurozone zou een accommoderend monetair beleid niet langer veel effect hebben. Volgens de ECB kan een accommoderend monetair beleid alleen de economische activiteit niet stimuleren: het moet gepaard gaan met een inspanning van de regeringen om investeringen te stimuleren en de overheidsuitgaven te verhogen. Het IMF schat echter dat, zonder dit uitgebreid accommoderend monetair beleid, de wereldgroei 0,5 procentpunt⁴ (pp) lager dan de huidige prognoses zou uitvallen in 2019 en 2020.

Aanhoudend lage inflatie

Dit accommoderend monetair beleid is ook gericht op het verhogen van de prijzen. Die nemen echter slechts licht toe, voornamelijk als gevolg van een matige groei van de economische activiteit en de toenemende onzekerheid. Zo bedroeg de inflatie in de eurozone in september 2019 0,9 %, ruim onder de doelstelling van 2 % van de ECB⁵ (grafiek 6 (1.2)).

De prijs van ruwe Brent-olie heeft de neiging om te dalen sinds de piek van 81 dollar per vat in november 2018. Ondanks de toegenomen volatiliteit als gevolg van de spanningen in de olieproductie bedroegen de olieprijsen midden september ongeveer 64 dollar. De OESO verwacht dat de olieprijsen zich in 2019 en 2020 zullen stabiliseren op 70 dollar. De toegenomen geopolitieke spanningen zouden ze echter kunnen opdrijven, terwijl de zwakkere vraag in China ze zou kunnen drukken.

In 2020 zal de wereldwijde economische groei zich naar verwachting herstellen, aangedreven door de opkomende landen

De wereldwijde groeivoorzichten voor 2019 (3,0 %) en 2020 (3,4 %) kunnen echter naar beneden worden bijgesteld als gevolg van een internationaal klimaat omgeven door onzekerheden: onzekerheden over protectionistische vergeldingsmaatregelen en geopolitieke spanningen; over het beperkte effect dat een accommoderend monetair beleid kan hebben op het herstel van de economische activiteit en de prijsontwikkelingen; en over de brexit. Ongeacht de wijze van het vertrek, zou dit laatste invloed hebben op de wereldwijde groei, maar vooral op de groei van de EU door een aanzienlijk verlies van jobs en toegevoegde waarde.

Focus op een eurozone verzwakt door onzekerheden

In 2018 werd de economische activiteit in de eurozone geraakt door een minder bloeiende industriële sector, voornamelijk door de nieuwe milieunormen in de automobielsector. De toename van de activiteit werd ook sterk getroffen door de internationale handelsspanningen en de heersende onzekerheid⁶. De inkrimping van de netto-uitvoer van de eurozone vertraagde eind 2018 dan ook de groei van de economische activiteit (grafiek 3).

Als gevolg daarvan **groeide de economische activiteit in de eurozone langzamer dan in 2017**, met een gemiddelde jaarlijkse stijging van 1,9 % over de vier kwartalen van 2018 (tegenover 2,7 % in 2017) (grafiek 3).

² Zie glossarium

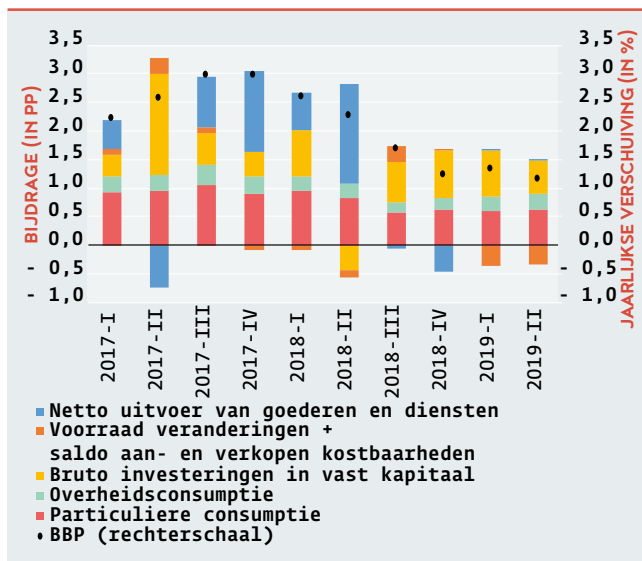
³ De normalisatie van het monetaire beleid bestaat vooral uit een verhoging van de leidende rentevoet en/of een afname van de injecties van liquiditeit in de banksector.

⁴ Zie glossarium

⁵ Zie referenties: Europese Centrale Bank (mei 2017)

⁶ Duitsland, dat sterk afhankelijk is van de export en de automobielsector, werd in het bijzonder getroffen door die factoren.

GRAFIEK 3: Bijdrage tot de jaarlijkse groei van het bbp in volume van de eurozone per bestedingscategorie

Bron: Eurostat

Nota: seizoengezuiverde gegevens

De **vertraging van de groei in de eurozone, vooral vanaf het derde kwartaal van 2018 duidelijk merkbaar, zette zich begin 2019 voort** met een gemiddelde stijging op jaarbasis van slechts 1,2 % over de eerste twee kwartalen (grafiek 3).

De groei van het bbp in de eurozone werd in de eerste twee kwartalen van 2019 vrijwel uitsluitend ondersteund door de binnenlandse vraag:

- > de gezinnen consumeerden meer (gemiddelde bijdrage van 0,6 pp aan de groei van het bbp) en verhoogden hun investeringen in woongebouwen (bijdrage van 0,2 pp);
- > de ondernemingen hebben meer geïnvesteerd (bijdrage van 0,5 pp);
- > de overheid heeft haar consumptie eveneens verhoogd (bijdrage van 0,3 pp).

Volgens de Europese Commissie zal de groei van het bbp in de eurozone eind 2019 en in 2020 naar verwachting ook minder sterk zijn dan in 2018, ondanks een licht herstel in 2020. De groei zou nog steeds voornamelijk worden aangedreven door de binnenlandse vraag, en in het bijzonder door de private consumptie en de investeringen.

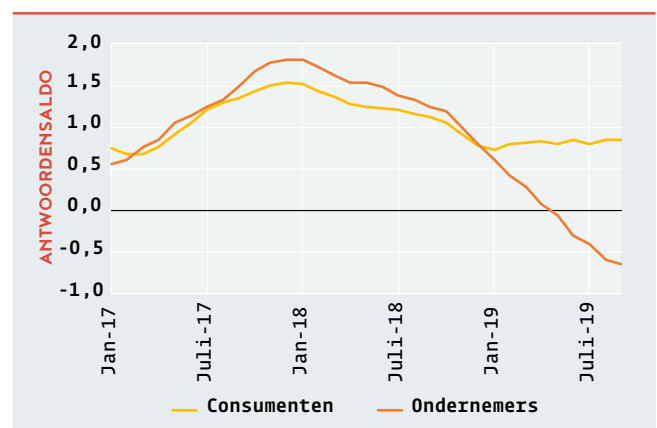
Met name de private consumptie zou gematigd blijven groeien door:

- > een hoger consumentenvertrouwen dan gewoonlijk, ondanks een lichte daling (grafiek 4);
- > een gestegen netto vermogen van de huishoudens door de stijgende huizenprijzen en winsten op de financiële markten;
- > stijgende beschikbare inkomens: de loonstijgingen en de lage inflatie zouden de lagere creatie van banen gedeeltelijk moeten compenseren;
- > de werkloosheid die blijft dalen.

Ook de investeringen (of bruto-investeringen in vaste activa) zouden naar verwachting de economische activiteit blijven ondersteunen, maar in een trager tempo dan in 2018. De investeringen zouden minder sterk zijn door:

- > een lager ondernemersvertrouwen (grafiek 4);
- > de vertraging van de internationale handel;
- > de onzekerheid over het begrotingsbeleid van sommige lidstaten;
- > lagere winstmarges voor de bedrijven (de stijging van de productiviteit heeft de loonsverhoging nog niet gecompenseerd);
- > een lagere bezettingsgraad van de productiecapaciteit in de verwerkende industrie.

GRAFIEK 4: Consumenten- en ondernemersvertrouwen in de eurozone, enquêteresultaten

Bron: Eurostat, berekeningen BISA

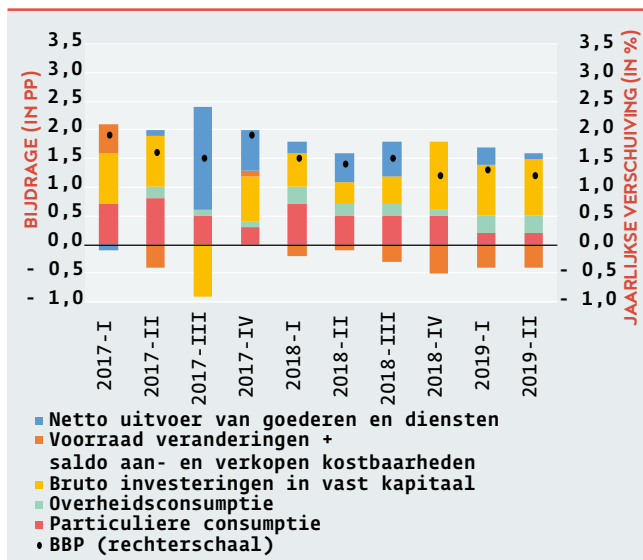
Nota: antwoordensaldo seizoengezuiverd, gestandaardiseerde score, driemaands voortschrijdend gemiddelde

1.2. DE NATIONALE CONTEXT

Als kleine open economie zijn internationale handelsbetrekkingen voor België van essentieel belang. Zo vertegenwoordigde de export van goederen en diensten 88 % van het Belgische bbp in 2018. De terugval van de wereldhandelsgroei – besproken in het vorige hoofdstuk – laat zich dan ook voelen in de Belgische economie: **in 2018 vertraagde de Belgische economische groei in vergelijking met 2017** (gemiddelde jaarlijkse bbp-groei van respectievelijk 1,4 % en 1,7 %) (grafiek 5). **Ook de eerste helft van 2019 kenmerkte zich door een vertraagde Belgische groei:** ten opzichte van vorig jaar groeide het bbp met slechts 1,2 % in de eerste 2 kwartalen. Volgens de meest recente prognoses van het Federaal Planbureau (FPB) (september 2019) zou de **Belgische bbp-groei voor heel 2019 en 2020 beperkt blijven tot 1,1 %**.

De Belgische groei werd in het eerste semester van 2019 voornamelijk ondersteund door de binnenlandse vraag

GRAFIEK 5: Bijdrage tot de jaarlijkse groei van het Belgische bbp in volume per bestedingscategorie

Bron: NBB

Nota: seizoengezuiverde gegevens

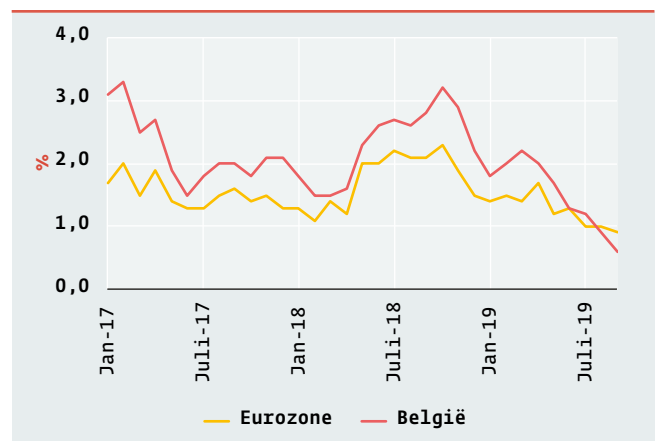
- > De grootste bijdrage tot de bbp-groei (grafiek 5) was toe te schrijven aan de investeringen van de ondernemingen (gemiddelde bijdrage van 0,7 pp in de eerste helft van 2019).
- > De gezinnen verhoogden ook hun investeringen in woongebouwen (bijdrage van 0,3 pp). Daarnaast consumeerden de gezinnen meer (bijdrage van 0,2 pp). De groei van de private consumptie vertraagde evenwel door het aangetaste Belgische consumentenvertrouwen (grafiek 12 (hoofdstuk 2.1)).
- > De overheid consumeerde ook meer (bijdrage van 0,3 pp).

De netto-uitvoer van goederen en diensten droeg, tijdens de eerste 2 kwartalen van 2019, nog licht positief bij aan de verandering van het bbp (bijdrage van 0,2 pp), aangezien de uitvoergroei net iets hoger lag dan de invoergroei.

Aan de productiezijde was de toename van de economische activiteit in het eerste semester van 2019 bijna volledig toe te schrijven aan de dienstverlenende sectoren, terwijl de bijdrage van de industrie erg beperkt bleef. Vooral de “overige diensten aan bedrijven” (bijvoorbeeld gespecialiseerde en ondersteunende diensten (MN) en immobiëlnactiviteiten (L)) leverden een positieve bijdrage aan de bbp-groei.

De bijdrage van de netto-uitvoer zou in 2019 verder verzwakken en zelfs negatief worden in 2020. Als gevolg van de aanhoudende internationale onzekerheid vertraagt de volumegroei van de Belgische uitvoer namelijk steeds verder. **De binnenlandse vraag zou echter aan kracht gaan winnen onder impuls van de particuliere consumptie.** In de loop van 2019 zou de koopkracht namelijk sterker toenemen dan in 2018 door de bijkomende maatregelen in het kader van de “taxshift” en een hogere indexering van de lonen in de privésector. In combinatie met de afkoelende inflatie (grafiek 6), levert dit een hoger reëel beschikbaar inkomen voor de particulieren op (toename van 2,4 % in 2019 en 1,4 % in 2020 volgens de prognoses van het FPB). Dit vertaalt zich echter niet in een sterke toename van de gezinsconsumptie dit jaar: door de afbrokkeling van het consumentenvertrouwen, dat begon midden 2018, zou de volumegroei van de particuliere consumptie eerst nog verder vertragen in 2019 om dan te versnellen in 2020.

GRAFIEK 6: Inflatie in de eurozone en in België

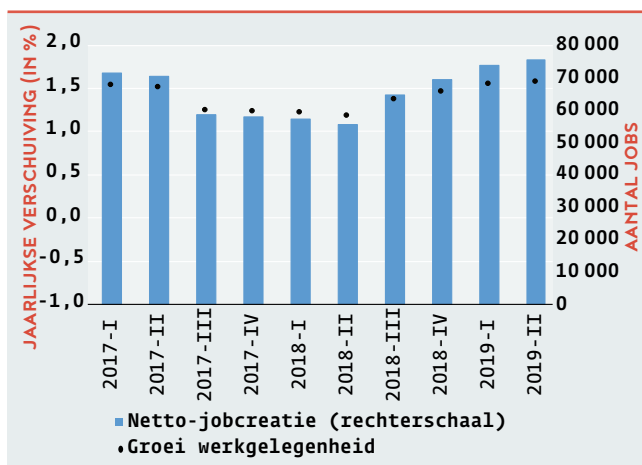
Bron: NBB

De inflatie, gemeten aan de hand van de Europees geharmoniseerde consumptieprijsindex (HICP), bedroeg in 2018 gemiddeld 2,3 % ten opzichte van 2,2 % in 2017. Tijdens het eerste semester van 2019 koelde de inflatie af tot 1,5 %. De inflatie daalde in september 2019 zelfs tot 0,6 %, het laatste niveau sinds augustus 2015. Vooral de terugval in de energieprijzen ligt aan de basis van deze dalende inflatie.

Ondanks de vertraging van de Belgische economische groei, blijft de werkgelegenheid toenemen

De Belgische werkgelegenheidsgroei bedroeg 1,4 % in 2017 en 1,3 % in 2018 (grafiek 7). De werkgelegenheid neemt echter sinds het derde kwartaal van 2018 steeds sterker toe en bereikte in het tweede kwartaal van 2019 een groei van 1,6 % (75 500 extra banen) ten opzichte van hetzelfde kwartaal van 2018. Dat was het hoogste groeicijfer sinds het vierde kwartaal van 2008. De groei van de werkgelegenheid werd vooral ondersteund door de gespecialiseerde en ondersteunende diensten (MN), de gezondheidssector (Q) en de groothandel (G; 46). Deze vaststelling – een vertraagde Belgische economische groei waarbij de binnenlandse werkgelegenheid toeneemt – kan verklaard worden. Hoewel de werkgelegenheidsgroei en de economische groei positief gecorreleerd zijn, hebben schommelingen in de economische activiteit doorgaans met vertraging invloed op de werkgelegenheidsgroei. Dit omdat ondernemingen tijdens een vertraging (opleving) van de economische activiteit doorgaans eerst de arbeidsduur aanpassen⁷ vooraleer werknemers te ontslaan (aan te werven). Volgens het Federaal Planbureau zou de Belgische werkgelegenheidsgroei, vanaf midden 2019, inderdaad geleidelijk afzwakken.

GRAFIEK 7: Evolutie van de Belgische binnenlandse werkgelegenheid

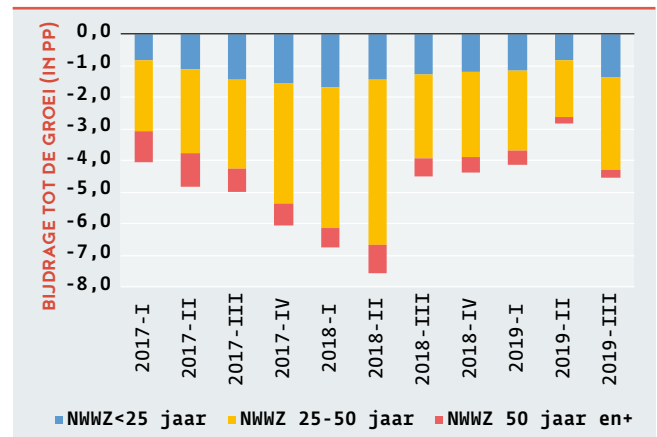
Bron: NBB

Nota: seizoengezuiverde gegevens

De Belgische werkloosheid daalt al sinds het vierde kwartaal van 2014

Tijdens de eerste 3 kwartalen van 2019 is dit niet anders: het aantal niet-werkende werkzoekenden (NWWZ) nam in deze periode met gemiddeld 3,8 % af tegenover het jaar ervoor (grafiek 8). De Belgische werkloosheid daalt echter trager dan voorheen: in dezelfde periode van 2018 nam het aantal NWWZ met gemiddeld 6,3 % af.

GRAFIEK 8: Bijdrage tot de jaarlijkse groei van het aantal Belgische NWWZ per leeftijdsklasse

Bron: NBB

De grootste bijdrage aan de daling van het aantal NWWZ wordt geleverd door de 25- tot 50-jarigen (een bijdrage van -2,9 pp in het derde kwartaal van 2019 t.o.v. hetzelfde kwartaal in 2018), gevolgd door de jongeren (bijdrage van -1,4 pp). Deze vaststellingen kunnen niet los worden gezien van de maatregelen die de afgelopen jaren werden genomen: de financiële prikkels om aan het werk te gaan werden vergroot, de maatregelen ter ondersteuning van de activering hielpen het aanbod te verruimen terwijl de voorwaarden voor de toegang tot uitkeringen werden verstrengd. De bijdrage van de oudere werklozen is daarentegen vrij laag (-0,2 pp) maar, voorlopig, nog steeds negatief.

⁷ Via wijzigingen in de gepresteerde overuren, het gebruik van deeltijdse arbeid (en/of uitzendarbeid) of de toepassing van het stelsel van tijdelijke werkloosheid kunnen werkgevers hun werknemers beter inzetten in overeenstemming met de noden.

2. BRUSSELSE CONJUNCTUUR

2.1. DE BRUSSELSE ECONOMISCHE ACTIVITEIT

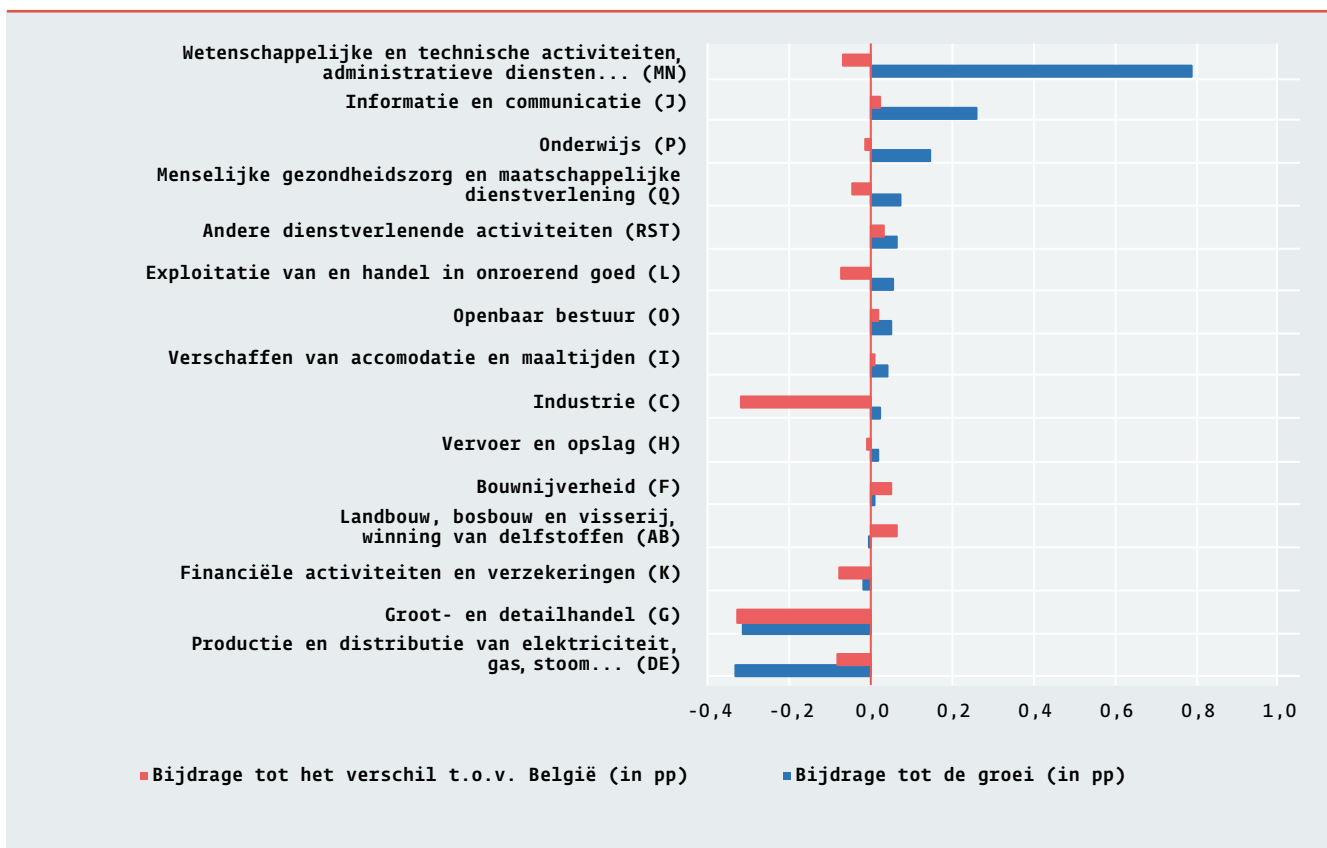
A. Volgens de meest recente regionale economische statistieken

In 2017⁸, kende de Brusselse economische activiteit een **positieve groei** met een stijging van de in volume gemeten toegevoegde waarde van 0,9 % of 591 miljoen euro. Dit is een duidelijke verbetering ten opzichte van het recente verleden: tussen 2012 en 2016 nam de Brusselse toegevoegde waarde namelijk licht af. In 2017 bedroeg de totale toegevoegde waarde geproduceerd op het grondgebied van het Gewest 68 853 miljoen euro (in volume,

uitgedrukt in euro met referentiejaar 2016), een iets hoger niveau dan in 2011 (+0,6 %), toen de Brusselse economische activiteit de tweede recessieperiode na de economische en financiële crisis inging. Deze recessie had een sterke impact op de Brusselse economische activiteit: de groei van de Brusselse toegevoegde waarde is sindsdien veel minder sterk dan op nationaal niveau. Zo steeg de toegevoegde waarde in Brussel in 2017 met 0,9 %, duidelijk minder dan op Belgisch niveau (+1,7 %).

Welke bedrijfstakken ondersteunden de Brusselse economische groei in 2017? En hoe komt het dat deze minder sterk was dan de nationale groei?

GRAFIEK 9: Evolutie van de toegevoegde waarde in volume in de voornaamste bedrijfstakken in 2017

Bron: INR, berekeningen BISA

⁸ Het Instituut voor de Nationale Rekeningen (INR) publiceerde in februari 2019 de **voorlopige** cijfers van de gewestelijke boekhouding voor het jaar 2017.

Grafiek 9 laat toe om deze twee vragen te beantwoorden aan de hand van een shift-share-analyse⁹. De grafiek toont:

- > de bijdrage van elke bedrijfstak aan de groei van de Brusselse toegevoegde waarde tussen 2016 en 2017 (in het blauw): deze hangt enerzijds af van de groei van de toegevoegde waarde in deze tak en anderzijds van het gewicht van deze tak in de totale Brusselse toegevoegde waarde;
- > de bijdrage van elke tak aan het groeiverschil met België (in het rood): deze wordt beïnvloed door een sterkere of zwakkere groei van de toegevoegde waarde van de tak in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dan in België (efficiëntie-effect) en/of door een ander gewicht van de tak in de totale toegevoegde waarde van elk van de zones (structureffect).

De meeste bedrijfstakken ondersteunden de Brusselse economische groei in 2017, maar in verschillende mate.

Voorname­lijk de gespecialiseerde, wetenschappelijke en technische activiteiten en de activiteiten van administratieve en ondersteunende diensten (MN) verklaren de groei (bijdrage van 0,8 pp). Naast het belangrijke gewicht in de totale toegevoegde waarde (14,7 %), was ook de groei van de toegevoegde waarde van deze tak zeer sterk in 2017 (+5,3 %). Ten tweede droegen ook de informatie- en communicatieactiviteiten (J) voor 0,3 procentpunten bij tot de groei van de Brusselse toegevoegde waarde. Met een gewicht van 7,3 % in de totale toegevoegde waarde was de groei van de toegevoegde waarde van deze tak ook zeer sterk in 2017 (+3,6 %). Deze twee takken waren, behalve in 2016, de belangrijke motoren voor de vooruitgang van de Brusselse economische activiteit sinds 2011 (J) en 2013 (MN).

Voor vier bedrijfstakken daalde de economische activiteit in 2017. De productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom... (DE) heeft, ondanks een laag gewicht in de totale toegevoegde waarde (2,5 %), negatief bijgedragen tot de groei van de Brusselse toegevoegde waarde (-0,3 pp). Dit wordt verklaard door een sterke negatieve groei van de toegevoegde waarde van deze tak (-13,1 %) waarvan de groei uiterst volatiel is. De groot- en kleinhandel (G) had een gelijkaardige bijdrage tot de groei van de totale Brusselse toegevoegde waarde (-0,3 pp) met een minder sterke daling (-3,6 %) maar een groter gewicht in de totale Brusselse toegevoegde waarde (8,7 %). Sinds 2012 (met uitzondering van 2015) trekt de handel de Brusselse groei naar beneden. De twee andere sectoren die negatief bijdroegen tot de groei van de Brusselse activiteit in 2017 zijn de financiële en verzekeringsactiviteiten (K) en de landbouw, bosbouw, visserij en winningsindustrie (AB).

Het groeiverschil met België wordt enkel verklaard door een negatief efficiëntie-effect:

In 2017 is **de toegevoegde waarde van 10 op 15 takken minder snel gestegen in het Brussels Gewest dan in België**. In drie bedrijfstakken was het efficiëntie-effect zeer negatief:

- > binnen de groot- en kleinhandel (G) is de toegevoegde waarde in het Brussels Gewest sterk verslechterd, terwijl het in België lichtjes is gestegen;
- > voor de financiële en verzekeringsactiviteiten (K) is de toegevoegde waarde in het Brussels Gewest licht gedaald, terwijl het in België is gestegen;
- > tot slot is de toegevoegde waarde binnen de informatie- en communicatieactiviteiten (J) sterk gestegen in het Brussels Gewest, maar nog meer op Belgisch niveau.

Wat de structureffecten betreft, compenseren de positieve (bv. J en K) en negatieve (bv. C) structureffecten elkaar zodanig dat het totale structureffect neutraal is.

De evolutie van de Brusselse economische activiteit na 2017 kan dus niet geanalyseerd worden met behulp van de gegevens van de regionale rekening. Secties B en C van dit hoofdstuk laten ons toe de evolutie van de Brusselse economische activiteit in 2018, tijdens de eerste twee tot drie kwartalen van 2019, in te schatten en de evolutie ervan te voorspellen voor de komende maanden.

B. Analyse van de recente conjunctuur

Om de recente evolutie van de Brusselse economische activiteit te evalueren, worden in dit deel de resultaten van drie conjunctuurindicatoren gebruikt: de ommekeerindicator (zie **methodologisch kader 1**) en de samenvattende indicatoren die het vertrouwen van de ondernemingen en de consumenten weerspiegelen.

⁹ Zie Bijlage 1

METHODOLOGISCH KADER 1: De ommekeerindicator

Wat is het doel van de ommekeerindicator?

De door het BISA berekende ommekeerindicator heeft als doel om zo vroeg mogelijk de conjuncturele omwentelingen in het Brussels Gewest op te sporen, om de achterstand van de officiële gewestelijke statistieken (bbp, toegevoegde waarde ...) op te vangen.

Wat is een conjunctuurommekeer?

Een conjunctuurommekeer is een ommekeer in de cyclus van de economische activiteit. Een gunstige ommekeer doet zich voor wanneer men overgaat van een negatief stelsel (groeipercentage van het bbp < zijn lange-termijngemiddelde) naar een positief stelsel (groeipercentage van het bbp > zijn lange-termijngemiddelde). Een ongunstige ommekeer doet zich daarentegen voor wanneer men van een positief stelsel overgaat naar een negatief stelsel.

Hoe is de ommekeerindicator opgebouwd?

De ommekeerindicator is een kwalitatieve variabele die niet rechtstreeks wordt waargenomen. Het synthetiseert de informatie uit de vertrouwensenquête's die maandelijks door de NBB worden gevoerd bij de Brusselse ondernemingen. De indicator is gebaseerd op de saldi van positieve en negatieve antwoorden op 27 vragen die worden gesteld aan ondernemingen die actief zijn in de sectoren van de verwerkende industrie, bouw, handel en zakelijke dienstverlening. De analyse van deze enquêtesaldi is waardevol door de sterke correlatie met de evolutie van het bbp, het definitieve karakter ervan (weinig herzieningen) maar ook de vrijwel onmiddellijke beschikbaarheid van de saldi. Terwijl de laatste gegevens van het gewestelijke bbp met 2 jaar vertraging beschikbaar zijn, zijn de saldi van de enquêtes beschikbaar vanaf het einde van de referentiemaand.

Hoe de ommekeerindicator interpreteren?

De ommekeerindicator bepaalt op elk ogenblik het stelsel waarin de economische activiteit zich met de grootste waarschijnlijkheid bevindt:

- > de groene zones wijzen op een grotere waarschijnlijkheid van een positief stelsel;
- > de rode zones wijzen op een grotere waarschijnlijkheid van een negatief stelsel;
- > de waarschijnlijke aanwezigheid van een ommekeer wordt zodoende afgeleid uit een verandering van stelsel;
- > de lege gebieden kenmerken een neutraal stelsel, zonder duidelijke richting in de conjuncturele evolutie van de economische activiteit.

De Brusselse economische groei blijft relatief sterk in 2018...

De door het BISA ontwikkelde **ommekeerindicator** geeft de economische dynamiek van 2017 goed weer, met een positief stelsel tussen juni 2016 en december 2017 (**grafiek 10**). In het licht van deze indicator is het waarschijnlijk dat de economische activiteit – na een moeilijk begin in 2018, dat zou kunnen gekenmerkt worden door een economische vertraging (met een neutraal of negatief stelsel) – in 2018 sneller zal gestegen zijn dan haar lang-termijngemiddelde.

De evolutie van het vertrouwen van de Brusselse ondernemingen (**grafiek 11**) lijkt een lichte daling te bevestigen aan het begin van 2018. Bovendien vertoont ze ook een dip in augustus 2018, alvorens opnieuw sterk te stijgen. Deze heropleving van het vertrouwen, verrassend gezien de huidige internationale onzekerheid en de evolutie van de Belgische vertrouwenscurve, werd voornamelijk gedragen door de Brusselse ondernemingen actief in de verwerkende industrie¹⁰ (zie **sectie C van 2.1**), dit blijkt ook uit de lagere voorraden, het hoger aantal bestellingen en de stijgende vraag en een groeiende werkgelegenheid. Hoewel volatieler, was het vertrouwen van de Brusselse ondernemingen in 2018 gemiddeld beter dan in 2017.

Tussen eind 2016 en begin 2018 kregen **de Brusselse en Belgische consumenten** steeds meer vertrouwen in de toekomst (**grafiek 12**). In tegenstelling tot het vertrouwen van de Brusselse ondernemingen volgde het vertrouwen van de Brusselse consumenten wel de Belgische curve door vanaf mei 2018 te veranderen. Zowel de Brusselse als de Belgische consumenten waren pessimistischer over de Belgische economische situatie en hun persoonlijke financiële situatie en in mindere mate over de Belgische werkloosheid en hun persoonlijke spaargeld. Dit toegenomen pessimisme is te wijten aan de politieke instabiliteit op federaal niveau, maar ook aan de toenemende internationale onzekerheid. In het algemeen bleef het consumentenvertrouwen in 2018 echter gemiddeld heel wat hoger dan het lange-termijngemiddelde.

Op basis van deze drie indicatoren zou de groei van de Brusselse economische activiteit, ondanks een lichte daling bij het begin van het jaar, in 2018 bijna even sterk zijn als in 2017.

... en in het eerste deel van 2019

Volgens de **ommekeerindicator** zou de Brusselse economische activiteit tot augustus 2019 sneller zijn blijven groeien dan haar lange-termijngemiddelde (**grafiek 10**).

We stellen ook vast dat het herstel van het **vertrouwen van de Brusselse ondernemingen** (**grafiek 11**) zich begin 2019 heeft voortgezet, tot een hoogtepunt in april 2019 (het hoogste niveau sinds midden 2011). Ondanks een verlies aan vertrouwen vanaf mei 2019 bleven de bedrijven vrij optimistisch tot midden 2019.

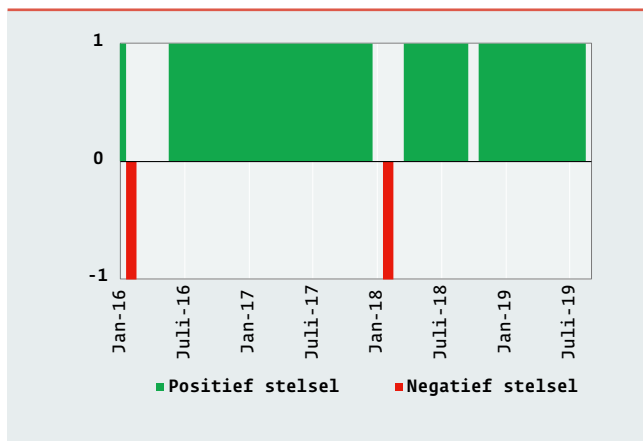
¹⁰ De saldi van antwoorden van de ondernemingen actief in de verwerkende industrie hebben een gewicht van 65 % in de samenvattende vertrouwensindicator van de ondernemingen en dus ook een sterke invloed op de evolutie van deze vertrouwensindicator. Hoewel dit gewicht onevenredig is ten opzichte van de sectorale structuur van de Brusselse economische activiteit, rechtvaardigt de sterke correlatie tussen de groei van de industriële activiteit en de groei van het bbp dit belangrijke gewicht.

Het vertrouwen van de Brusselse en Belgische consumenten stabiliseerde zich in het eerste deel van 2019 op een erg laag niveau (grafiek 12). Deze lange periode van verzwakt vertrouwen zou de evolutie van de consumptie van de Brusselse gezinnen kunnen hebben afgeremd.

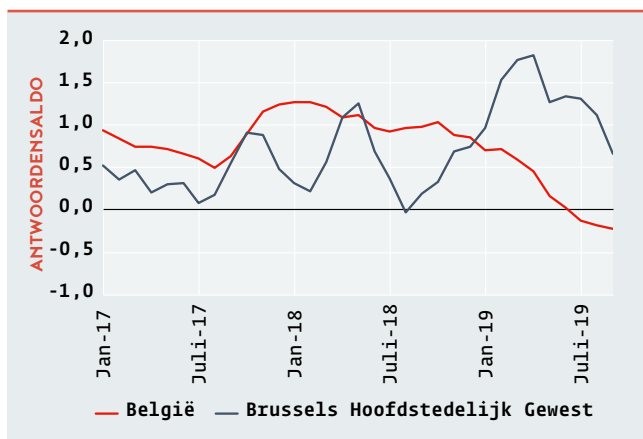
Op basis van deze drie indicatoren zou de Brusselse economische activiteit tijdens het eerste semester van 2019 nog steeds gestaag gegroeid zijn. Het toegenomen pessimisme van de Brusselse consumenten en ondernemers zou echter sombere vooruitzichten kunnen aankondigen.

GRAFIEK 10: Conjuncturommekeerindicator

Bron: BISA

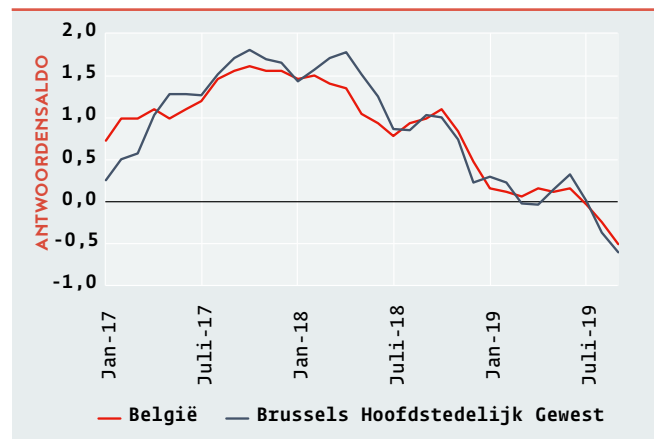
GRAFIEK 11: Ondernemersvertrouwen, enquêteresultaten

Bron: NBB, berekeningen BISA

Nota: antwoordensaldo seizoengezuiverd, gestandaardiseerde score, driemaands voortschrijdend gemiddelde

GRAFIEK 12: Consumentenvertrouwen, enquêteresultaten

Bron: NBB, berekeningen BISA

Nota: antwoordensaldo seizoengezuiverd, gestandaardiseerde score, driemaands voortschrijdend gemiddelde

Een lichte vertraging te verwachten vanaf eind 2019?

De eerste effecten van de vertraging van de Belgische en wereldwijde economische activiteit zouden zich vanaf het najaar kunnen laten voelen: in september 2019 lijkt de conjuncturele evolutie van de Brusselse economische activiteit minder duidelijk, aangezien de **ommekeerindicator** opnieuw in een neutraal stelsel terechtkwam (grafiek 10).

Daarnaast zijn de **Brusselse ondernemingen** sinds mei 2019 pessimistischer over de toekomst (grafiek 11). Dit toegenomen pessimisme werd zowel in de verwerkende industrie als in de handel en de bouw waargenomen, maar niet in de zakelijke dienstverlening, die doorgaans later door een conjunctuurvertraging wordt getroffen.

Bovendien zakte het vertrouwen van de **Brusselse en Belgische consumenten** in augustus 2019 onder het lange-termijngemiddelde (0) (grafiek 12). De vooruitzichten van alle componenten, behalve de werkloosheid, zijn pessimistischer dan hun lange-termijngemiddelde. Het gebrek aan vertrouwen van de Brusselse consumenten zou hun consumptie de komende maanden kunnen afremmen. De gezinnen zouden immers profiteren van de verwachte stijging van de koopkracht (zie 1.2) om hun spaargeld te redden en niet alleen om hun consumptie te verhogen.

Op basis van deze drie indicatoren **zou er vanaf eind 2019 een vertraging van de Brusselse economische activiteit kunnen plaatsvinden**. De groeivoorzichten zouden echter stabiel (zij het nog steeds lager) zijn in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dan in België. Ondanks de onzekerheid rond het einde van het derde kwartaal verwacht men namelijk een meer gematigde impact van de huidige internationale onzekerheid (zie 1.1) op het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dan op de twee andere gewesten, aangezien:

- > het Gewest sterk gericht is op de interregionale handel¹¹ en dus minder getroffen wordt door de directe douanericrisis;
- > het Gewest sterk gespecialiseerd is in diensten (gewicht van 92 % in de toegevoegde waarde tegenover 77 % op Belgisch niveau in 2017). Op dit moment is de mondiale industrie verzwakt, maar de diensten hebben relatief goed standgehouden. De diensten vertonen echter de eerste tekenen van verzwakking in de Verenigde Staten en in de eurozone. Indien de vertraging van de activiteit in de industrie zich op lange termijn voortzet, zal dit de activiteit van de dienstensector op wereldvlak schaden en de activiteit van het Gewest sterker beïnvloeden.

C. Analyse per bedrijfstak

Terwijl in het vorige deel de globale conjuncturele evolutie van het Gewest werd geanalyseerd, zal dit deel zich buigen over de conjuncturele evolutie binnen de verschillende sectoren zelf: de verwerkende industrie, de bouw, de productiediensten, de financiële diensten en de persoonsgebonden diensten.

De verschillende instrumenten van de conjunctuuranalyse (zie **methodologische kader 2 en 3**) die in deze Barometer worden gebruikt, tonen aan dat de Brusselse economische activiteit het over het algemeen nog relatief goed doet ondanks endogene en exogene factoren die eerder ongunstig zijn voor de toekomst, zoals een vertraging van de vraag en een sombere internationale conjunctuur. De sectoren van de **verwerkende industrie** en de **productiediensten** boekten een omzetstijging voor het eerste deel van 2019. Deze positieve evoluties worden echter bedreigd door een onzeker internationaal economisch klimaat, dat bepaalde takken van de Brusselse industrie al op de proef stelt. Als de huidige malaise in de internationale conjunctuur aanhoudt, is het waarschijnlijk dat de sector van de **productiediensten** op zijn beurt zal worden getroffen. De bijna algemene daling van de investeringen door de ondernemingen van deze sectoren heeft hun vooruitzichten op toekomstige activiteiten somber gemaakt, ondanks het soepele monetaire beleid van de Europese Centrale Bank en de negatieve rentevoeten op de interbancaire leningen en de staatsobligaties, die de investeringen zouden moeten aanzwengelen. De bouwsector van zijn kant heeft het moeilijk om uit een negatief conjunctuurregime te geraken ondanks een positieve groei van de omzet tijdens de eerste twee kwartalen van het jaar. Ten slotte tekent zich een herstelbeweging af voor de sector van de **persoonsgebonden dienstverlening**, die zich sinds verschillende kwartalen in een stelsel van negatieve conjunctuur bevindt. Deze evolutie wordt versterkt door stijgende investeringen en dit ondanks een vraag die tekenen van vertraging vertoont.

METHODOLOGISCH KADER 2: De conjunctuuranalyse

Waarom dient de conjunctuuranalyse voor het Brussels Gewest? De door het BISA uitgevoerde conjunctuuranalyse wil **bepalen in welke fase van de economische cyclus het Brussels Gewest zich voor de meest recente periode bevindt**. Om de soms aanzienlijke laattijdigheid van de officiële gewestelijke statistieken (bbp, toegevoegde waarde, werkgelegenheid ...) en hun jaarlijkse frequentie op te vangen, steunt de Brusselse conjunctuuranalyse op statistieken en economische indicatoren die sneller en beschikbaar zijn en die per maand of per kwartaal worden opgesteld. Zo kan men de recente evolutie van de economische cyclus analyseren die de schommelingen van een economische variabele weergeeft voor de hele Brusselse economie of voor een bepaalde sector. Bovendien kan het conjunctuurregime van een economische variabele worden bepaald: positief of negatief.

METHODOLOGISCH KADER 3: De interpretatie van de grafieken over de conjunctuuranalyse

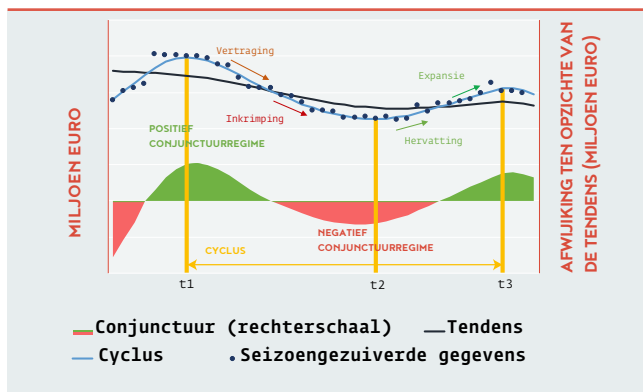
Hoe de grafieken interpreteren die de conjuncturele evolutie van een indicator analyseren? Een tijdreeks verbonden aan een economische variabele kan worden opgesplitst in vier componenten:

Tijdreeks(t) = f (tendens(t), cyclus(t), seizoenscomponent(t), onregelmatige component(t))
In het kader van de conjunctuuranalyse wil men de seizoenscomponent neutraliseren om zich te kunnen concentreren op de analyse van **seizoengezuiverde gegevens (SGG)**. Op basis van deze SGG-gegevens maken statistische methodes het vervolgens mogelijk om de cyclus en de tendens te extraheren die de evolutie van de geanalyseerde variabele kenmerken volgens verschillende invalshoeken.

- > De **cyclus** (blauwe curve) geeft de kortetermijnvariabiliteit van de reeks weer; een volledige cyclus stemt overeen met de periode tussen twee opeenvolgende dalen (of pieken) van de sinuscurve; ze bestaat uit vier fasen: vertraging, inkrimping, hervatting en expansie (groene en rode pijlen).
- > De **tendens** (zwarte curve) geeft de richting en het achtergrondgedrag van de reeks aan, zonder rekening te houden met schommelingen op korte termijn.
- > Uiteindelijk wordt de **conjunctuur** vertegenwoordigd door een gebied dat berekend wordt als het verschil tussen de tendens en de cyclus. In het geval van een indicator zoals de omzet vertaalt een cyclus boven de tendens een **positief conjunctuurregime** (zone in het groen) en een cyclus onder de tendens een **negatief conjunctuurregime** (zone in het rood). Omgekeerd wijst een cyclus boven de langetermijntendens bij een indicator zoals werkloosheid op een **negatief conjunctuurregime** (rood) en een cyclus onder dat laatste op een **positief conjunctuurregime** (groen).

¹¹ Zie referenties: BISA, MICHIELS P.-F. (2018)

Grafiek 13: De interpretatie van de grafieken over de conjuncturele evolutie van een indicator

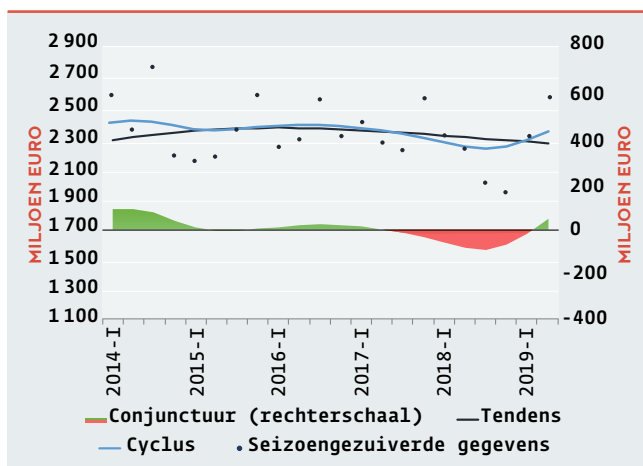

Bron: BISA

Een hervatting van de groei van de omzet van de verwerkende industrie, overschaduwde door de onzekerheid

Vanaf het derde kwartaal van 2017 kende de **verwerkende industrie** (3 % van de totale Brusselse toegevoegde waarde in 2016¹²) een negatief conjunctuurregime, dat zich doorzette tot in het eerste kwartaal van 2019 (grafiek 14). Sindsdien is de sector in een positief conjunctuurregime terechtgekomen, met een omzet die tijdens de eerste twee kwartalen van 2019 met¹³ 5,5 % is gestegen, in vergelijking met de overeenkomstige periode van 2018. Deze resultaten moeten echter worden genuanceerd door een eerder ongunstige algemene context, met een trend op lange termijn die sinds meerdere jaren een licht negatief verloop vertoont. Over het algemeen zijn de toekomstige conjunctuurvooruitzichten van de sector sterk afhankelijk van de verzwakking van de internationale handel en de mogelijke gevolgen van de brexit.

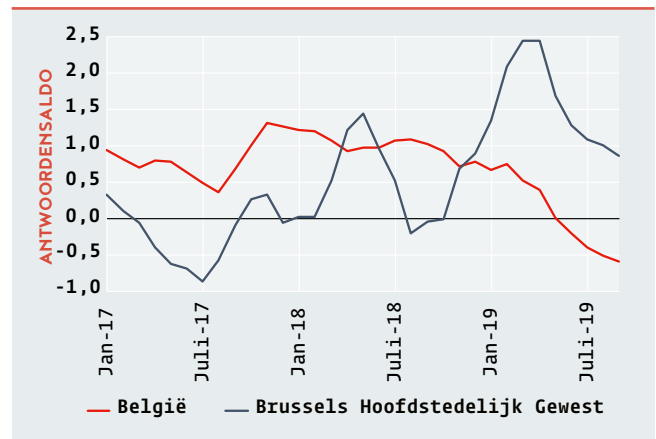
GRAFIEK 14: Conjuncturele evolutie van de omzet, verwerkende industrie (zonder vervaardiging van cokes en geraffineerde aardolieproducten)

Bron: Statbel, berekeningen BISA

Deze onzekerheid doet zich overigens voor op het niveau van het vertrouwen van de ondernemingen in de verwerkende industrie, dat, na een piek in maart en april 2019, de volgende maanden aanzienlijk vermindert (grafiek 15). De uitstap naar een positief conjunctuurregime zou dus slechts tijdelijk kunnen zijn, indien de door de vooruitzichten aangekondigde vertraging zou worden bevestigd.

GRAFIEK 15: Ondernemersvertrouwen in de verwerkende industrie, enquêteresultaten

Bron: NBB, berekeningen BISA

Nota: antwoordsaldo seizoengezuiverd, gestandaardiseerde score, driemaands voortschrijdend gemiddelde

Over het algemeen lijken de verzwakking van de internationale conjunctuur en de onzekerheid die verbonden is aan de mogelijke gevolgen van de brexit te wegen op bepaalde subsectoren van deze tak. De belangrijkste boekten een omzetstijging voor de eerste twee kwartalen van het jaar, maar deze zou niet kunnen aanhouden of tegen een bescheidener tempo.

De omzet van de **automobielsector** steeg in het tweede kwartaal van 2019 met 17 % op jaarbasis.¹⁴ Dit wijst op een herstel van de sector na een jaar 2018 dat gekenmerkt werd door een daling van de omzet. De activiteiten van de bedrijven in de sector staan echter nog steeds onder druk.

- > Deze kregen te maken met een aanpassing van hun productie om te voldoen aan de nieuwe Europese emissienormen. Deze nieuwe normen hebben geleid tot een technologische breuk ten gevolge van het geleidelijk afstappen van dieselloertuigen. De productie werd in eerste instantie verminderd en er zijn in tweede instantie herstructureringen gepland om aan de nieuwe Europese regelgeving te voldoen.
- > De daling van de vraag op de automarkt, zowel in het buitenland als in België, zorgt ook voor een klimaat van onzekerheid over de productievooruitzichten van de sector.
- > De verslapping van de Chinese economische activiteit en de handelsspanningen tussen China en de Verenigde Staten (zie hoofdstuk 1.1) blijven bronnen van druk voor de productiestructuren voor auto's.

¹² De aandelen van de toegevoegde waarde worden berekend op basis van de gegevens van 2016 om in overeenstemming te zijn met de shift-share-analyse (tabel A.1). Bovendien zijn gedetailleerde gegevens over de toegevoegde waarde op sectoraal niveau (bv. groothandel (46)) slechts beschikbaar tot 2016.

¹³ De in dit deel toegelichte omzetontwikkelingen betreffen de seizoengezuiverde gegevens.

¹⁴ Zie glossarium

- > Er moet ook rekening worden gehouden met de verzwakte vraag in de opkomende markten in hun geheel.

Een handhaving van deze eerder ongunstige omstandigheden kan de resultaten van de sector de komende maanden negatief beïnvloeden.

De **voedingsindustrie** van haar kant zag haar omzet met 45,7 % stijgen op jaarbasis tijdens het tweede kwartaal van 2019. Ook de omzet van de **chemische industrie** is gestegen, na een ongunstig 2018. De **farmaceutische industrie** daarentegen laat een omzet optekenen die in het tweede kwartaal met 11,5 % is gedaald ten opzichte van hetzelfde kwartaal in 2018. Deze neerwaartse beweging startte begin dit jaar.

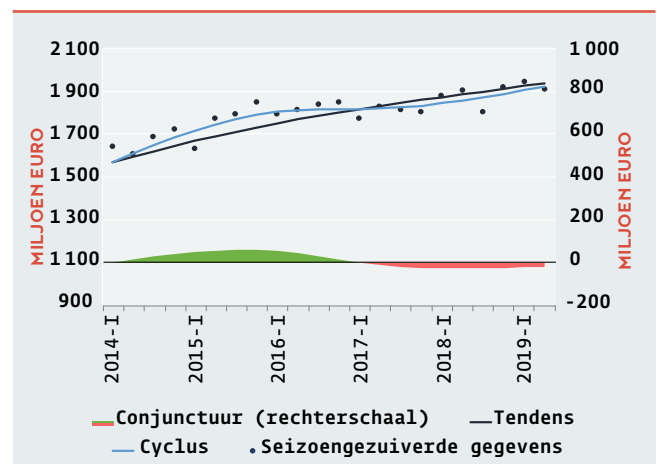
De onzekere uitkomst van de brexit is een belangrijke bron van onzekerheid voor elk van de subsectoren van de Belgische industrie: zij zijn sterk exportgericht en het Verenigd Koninkrijk is een van hun belangrijkste handelspartners. De automobielsector, waarvan een aanzienlijk deel van de productie afkomstig is van Britse fabrieken, vertoont al tastbare tekenen van ongerustheid over het resultaat van de brexit. Een no-deal zou de bedrijven in de sector dwingen hun fabrieken te verplaatsen, waarvan de winstgevendheid in gevaar zou komen door de invoering van extra douanerechten. Met het oog op een dergelijk scenario zijn de investeringen in de autobouw in het Verenigd Koninkrijk in de eerste helft van 2019 reeds gedaald. Ook de export naar de Britse markt kan negatief beïnvloed worden, wat op termijn een impact kan hebben op de verkoop en de omzet. In het geval van de voedingsindustrie, die een complex productiesysteem heeft dat weinig voorraden genereert en afhankelijk is van bederfbare producten, zijn de opeenvolgende vertragingen van de brexit en de mogelijkheid van een uitstap zonder akkoord een constante bron van onzekerheid¹⁵. De export naar het Verenigd Koninkrijk is in de loop van 2018 gestegen om de schok van een mogelijke no-deal op te vangen. Op het niveau van de farmaceutische industrie hebben de vooruitzichten van de brexit al een weerslag op de activiteit van de ondernemingen. Het vooruitzicht van een specifiek Brits systeem voor de goedkeuring van geneesmiddelen en stoffen die nodig zijn voor de productie ervan, verplicht de sector immers om zijn productiesystemen aan te passen¹⁶. Desondanks kan een brexit, zelfs met akkoord, bijkomende verplichtingen opleggen aan de farmaceutische bedrijven.

Samengevat lijken het herstel dat werd ingezet door de groei van de omzet van de verwerkende industrie tijdens het derde kwartaal van 2018 en de uitstap uit het negatieve conjunctuurregime die werd aangekondigd door de laatste beschikbare gegevens voor 2019, bedreigd door een algemeen klimaat van onzekerheid afkomstig van de externe markten. Deze onzekerheid blijkt uit de globale daling van het vertrouwen van de ondernemingen met betrekking tot de vooruitzichten op toekomstige activiteiten. Het positieve conjunctuurregime zou zich niet kunnen handhaven; ofwel zou het toch aanhouden, maar met een lagere omzetgroei dan in de vorige periodes.

Met een schuchtere omzetgroei verzandt de bouwsector in een negatief conjunctuurregime.

De bouwsector (3 % van de totale Brusselse toegevoegde waarde in 2016) wordt geconfronteerd met een negatief conjunctuurregime sinds het tweede kwartaal van 2017, dat zich nog handhaaft in het tweede kwartaal van 2019 (grafiek 16). Ondanks een stijging van 1,8 % op jaarbasis voor de eerste twee kwartalen van 2019, heeft de evolutie van de omzet het moeilijk om boven de langetermijntendens te komen. Dat laatste is echter dynamisch: het gemiddelde jaarlijkse groeipercentage bedraagt ongeveer 3 % over de laatste vijf jaar.

GRAFIEK 16: Conjuncturele evolutie van de omzet, bouwnijverheid

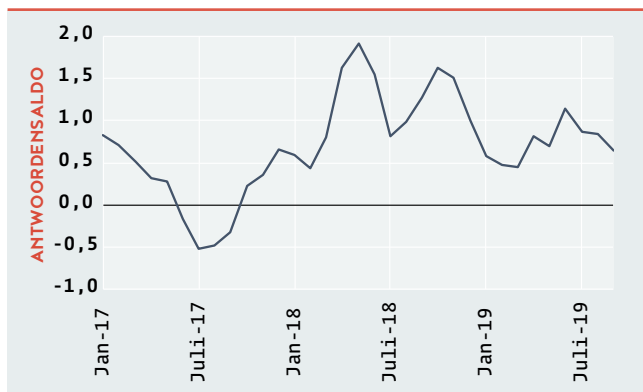

Bron: Statbel, berekeningen BISA

Wat de vooruitzichten betreft, toont de evolutie van de orderboekjes van de sector op nationaal niveau aan dat na een sterke stijging tussen juli 2017 en mei 2018 de situatie vervolgens globaal verslechterd is (grafiek 17).

¹⁵ Zie referenties: FOD ECONOMIE (maart 2019)

¹⁶ Zie referenties: FOD ECONOMIE (oktober 2018)

GRAFIEK 17: Evolutie van de orderboekjes in de bouw in België, enquêteresultaten

Bron: NBB, berekeningen BISA

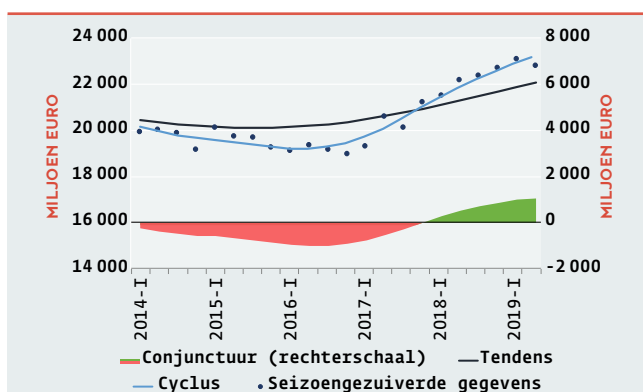
Nota: antwoordensaldo seizoengezuiverd, gestandaardiseerde score, driemaands voortschrijdend gemiddelde

Als deze neerwaartse beweging aanhoudt, kan het herstel dat een overgang naar een positief conjunctuurregime mogelijk maakt, beperkt blijven. Het aantal toegekende bouwvergunningen in het Brussels Gewest voor de bouw en renovatie van residentiële gebouwen is volgens de cijfers van STATBEL trouwens in de eerste 5 maanden van 2019 gedaald. Vanuit het oogpunt van de arbeidsmarkt moet ook rekening worden gehouden met de moeilijkheden van de bouwsector om gekwalificeerde arbeidskrachten aan te werven als mogelijke rem op de groei van zijn activiteit.

Een sector van de productiediensten die nog steeds gevrijwaard is van het onzekere klimaat dat heerst in de industrie

De sector van de productiediensten (33 % van de Brusselse toegevoegde waarde in 2016) omvat transport en opslag (H), informatie en communicatie (J), groothandel (G; 46), alsook de gespecialiseerde, wetenschappelijke en technische activiteiten en de activiteiten van administratieve en ondersteunende diensten (MN).

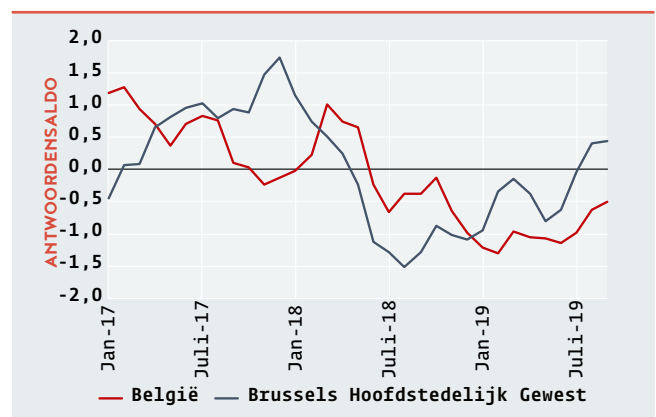
De sector bevindt zich sinds het vierde kwartaal van 2017 in een positief conjunctuurregime (grafiek 18) en de expansiefase zet zich voort, met een omzetstijging van 4,8 % op jaarbasis voor de eerste twee kwartalen van 2019.

GRAFIEK 18: Conjuncturele evolutie van de omzet, productiediensten

Bron: Statbel, berekeningen BISA

Bovendien merken we op dat dit positieve conjunctuurregime meer algemeen kadert in een gunstige context, met een trend op lange termijn die een positief verloop vertoont. Het gemiddelde jaarlijkse groeipercentage op lange termijn bedraagt de laatste vijf jaar immers 1,1 %. Deze stijgende trend wijst op een zeer duidelijke afwijking van de negatieve trend die de laatste jaren in de verwerkende industrie werd waargenomen.

Deze gunstige evolutie zou nog een of meerdere kwartalen kunnen duren, gelet op de vooruitzichten inzake activiteit (grafiek 19). De bedrijven in de sector lijken immers meer vertrouwen te hebben in hun toekomstige activiteit dan in het begin van het jaar. Deze hypothese van een positief regime dat voortduurt, moet echter worden genuanceerd omwille van de huidige wereldwijde economische context die reeds weegt op de activiteit in de Brusselse industrie. Op termijn kan de daling van de productie in bepaalde industrietakken een impact hebben op de prestaties van de productiediensten die er gedeeltelijk van afhankelijk is.

GRAFIEK 19: Activiteitsvooruitzichten bij de diensten aan de ondernemingen, enquêteresultaten

Bron: NBB, berekeningen BISA

Nota: antwoordensaldo seizoengezuiverd, gestandaardiseerde score, driemaands voortschrijdend gemiddelde

Met uitzondering van de activiteiten verbonden aan transport en opslag kenden de verschillende subsectoren van de productiediensten een vrij homogene conjuncturele evolutie, gekenmerkt door een positief conjunctuurregime en een positieve groei van hun omzet tijdens de laatste kwartalen.

De belangrijkste subsector in termen van toegevoegde waarde is die van de **gespecialiseerde, wetenschappelijke en technische activiteiten en de activiteiten van administratieve en ondersteunende diensten** (15 % van de totale toegevoegde waarde in 2016). Deze sector kent sinds begin 2018 een positief conjunctuurregime, met een stijgende omzet sinds meerdere kwartalen. Deze groei was echter minder groot tijdens de eerste twee kwartalen van 2019, wat doet vermoeden dat de huidige expansiefase op het vlak van de omzet zou kunnen eindigen, wat het begin van een fase van vertraging inluidt. Globaal genomen evolueren de ondernemingen van deze tak in een bijzonder gunstige algemene context, met een jaarlijks gemiddeld groeipercentage op lange termijn van ongeveer 5 % sinds 2014.

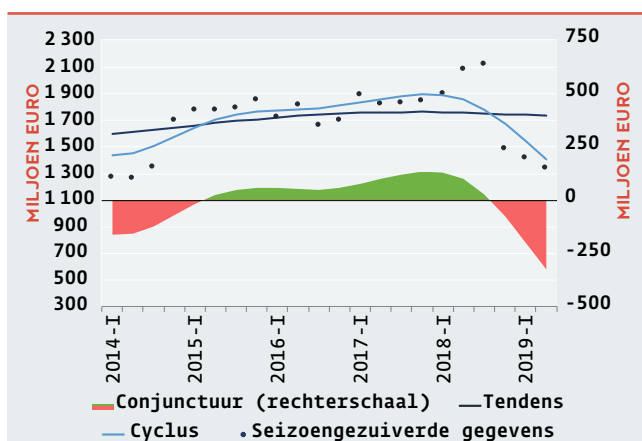

De **informatie- en communicatiesector** is ook een belangrijke sector in termen van toegevoegde waarde (7 % van de Brusselse toegevoegde waarde in 2016). De ondernemingen in deze tak hebben sinds het vierde kwartaal van 2018 te maken met een positief conjunctuurregime, met een omzetsijging van 5,6 % op jaarbasis tijdens de eerste twee kwartalen van 2019. Deze stijging moet echter worden gezien tegen de achtergrond van een zeer ondynamische langetermijntrend. Het gemiddelde jaarlijkse groeipercentage van de trend sinds 2014 is immers bijna nul.

De activiteit van de **groothandelssector** (6 % van de Brusselse toegevoegde waarde in 2016) bevindt zich sinds het eerste kwartaal van 2018 eveneens in een positief conjunctuurregime, met een stijging van de omzet van ongeveer 9 % op jaarbasis tijdens de eerste twee kwartalen van 2019. De trend vertoont echter een negatieve evolutie sinds enkele jaren (met een gemiddeld jaarlijks groeipercentage op lange termijn van -1,0 %), wat wijst op een eerder ongunstige algemene context voor de activiteiten van de sector.

De **transport- en opslagsector** (5 % van de totale Brusselse toegevoegde waarde in 2016) bevindt zich, in tegenstelling tot de andere sectoren van de productiediensten, sinds het vierde kwartaal van 2018 in een negatief conjunctuurregime (grafiek 20). De bedrijven in deze tak zagen hun omzet dalen met 30,8 % in de eerste twee kwartalen van 2019 in vergelijking met de overeenkomstige periode van 2018. Ondanks een globaal positieve evolutie sinds 2014 vertoont de onderliggende tendens op lange termijn sinds verschillende kwartalen een negatief verloop. De overgang naar een negatief conjunctuurregime gaat gepaard met een verslechtering van de algemene context waarin de activiteiten van de sector plaatsvinden.

GRAFIEK 20: Conjuncturele evolutie van de omzet, vervoer en opslag

Bron: Statbel, berekeningen BISA

Wat het logistieke **transport** betreft, worden de bedrijven geconfronteerd met beperkingen die hun activiteiten kunnen beïnvloeden: de kilometerheffing op vrachtwagens die in 2016 van kracht werd en de nieuwe Europese normen inzake CO₂-uitstoot die een bijkomende druk leggen op een sector die nog steeds sterk afhankelijk is van diesel¹⁷. Voor de **opslagactiviteiten** vormt het gebrek aan beschikbare terreinen en gebouwen een belangrijke beperking, gelet op de beperkte omvang van het Brusselse grondgebied en de sterke concurrentie tussen de verschillende functies (woningen, economische activiteiten, openbare ruimten...). De directe verbanden tussen de activiteiten van deze sector en die van de verwerkende industrie doen vermoeden dat vervoer en opslag de eerste subsector van de productiediensten zou kunnen zijn die de effecten van de verwachte vertraging in de industriële sector zal moeten ondergaan, waardoor extra druk zou kunnen worden uitgeoefend op een reeds ongunstige conjuncturele situatie.

Samengevat bevindt de sector van de productiediensten zich in een positief conjunctuurregime tijdens het tweede kwartaal van 2019, met vrij optimistische vooruitzichten inzake activiteiten die doen vermoeden dat dit gunstige conjunctuurklimaat zich nog enkele kwartalen zou kunnen handhaven. Dit optimisme doet vermoeden dat het klimaat van internationale onzekerheid dat de activiteiten van de industrie bedreigt, de sectoren van deze tak in Brussel nog niet heeft getroffen. Alleen de sector vervoer en opslag, waarvan de conjuncturele en structurele situatie ongunstig is, zou in een eerste fase een grotere kwetsbaarheid kunnen vertonen ten opzichte van de verwachte vertraging in de industriële sector.

Financiële diensten gedomineerd door negatieve rentevoeten

Wat de financiële diensten betreft, vertoont het Brussels Gewest kenmerken die het onderscheiden van de rest van het nationale grondgebied:

- > de concentratie van dit type activiteiten is er sterker: het gewicht van de sector bedraagt 17 % in termen van toegevoegde waarde in de regionale productiestructuur, tegenover 6 % op nationaal niveau in 2016;
- > de meer uitgesproken aanwezigheid van groot- en investeringsbankactiviteiten staat in contrast met de in de andere gewesten meer geobserveerde handels- en retailactiviteiten.

Deze tak moet anders aangepakt worden in onze conjunctuuranalyse. De ondernemingen in deze sector zijn immers niet onderworpen aan de btw. De omzetgegevens zijn dus niet zo volledig beschikbaar als voor de andere sectoren. Ze maken evenmin het voorwerp uit van conjunctuurenquêtes van de NBB. Er worden dus alternatieve indicatoren gebruikt om de bankbemiddelingsmarge (zie glossarium) in te schatten, die een van de belangrijkste determinanten is van de toegevoegde waarde van de sector.

¹⁷ Zie referenties: FEBETRA (2019)

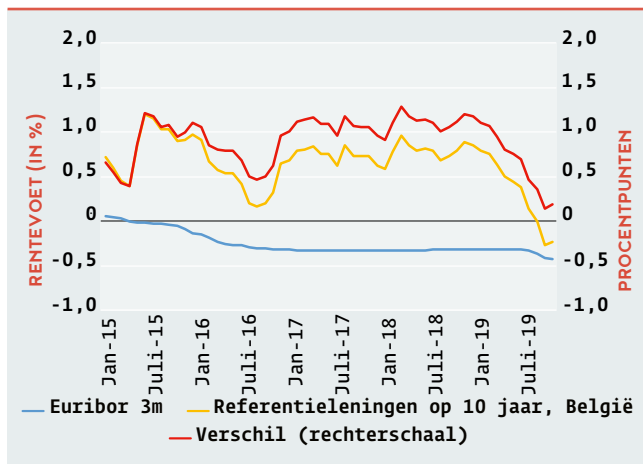
Deze **bankbemiddelingsmarge**¹⁸ wordt berekend als het verschil tussen:

- > de referentierentevoet op tien jaar, die als referentie geldt voor de rentevoet voor leningen op middellange of lange termijn;
- > de Euribor¹⁹ op 3 maanden, wat overeenkomt met de korte termijnrente waartegen de banken liquiditeiten lenen onder elkaar.

Deze bemiddelingsmarge hangt ook af van het volume van de uitstaande kredieten²⁰.

De bemiddelingsmarges zijn sinds oktober 2018 voortdurend gedaald als gevolg van een negatieve Euribor op 3 maanden en min of meer stabiel sinds het derde kwartaal van 2016 en een rentevoet op 10 jaar die sinds eind 2018 voortdurend daalt (grafiek 21). In de loop van augustus 2019 bereikte deze zelfs negatieve waarden. De Euribor daalde opnieuw vanaf juni 2019.

GRAFIEK 21: Referentierentevoet voor de bankbemiddelingsmarge

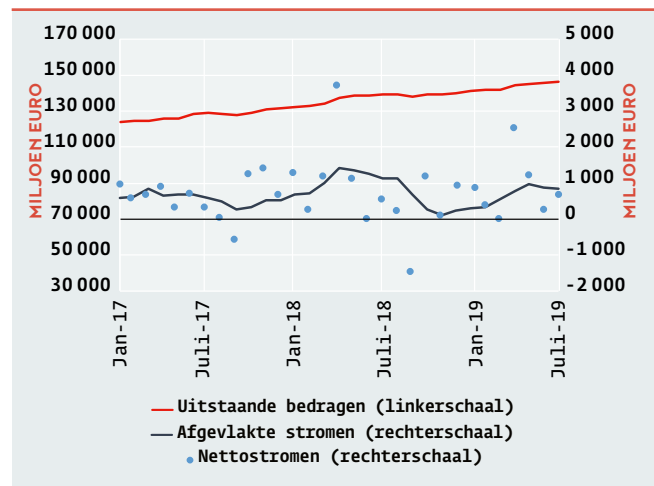

Bronnen: NBB, Eurostat, berekeningen BISA

Deze historisch negatieve rentecontext moet rechtstreeks in verband worden gebracht met het zeer accommoderende monetaire beleid dat de Europese Centrale Bank (ECB) sinds 2014 voert²¹. Het ging er toen om een lange periode van deflatie te vermijden en vervolgens de inflatie terug te brengen tot de doelstelling van 2 % voor de eurozone. Naast de controle van de inflatie is het doel van dit beleid ook de consumptie en de investeringen te bevorderen, zodat de economische activiteit opnieuw kan groeien.

De impact van dit beleid is waarneembaar op de uitstaande kredietvolumes die sinds 2015 voortdurend toenemen voor heel België (grafiek 22).

GRAFIEK 22: Uitstaande bedragen en effectieve kredietstromen in België

Bron: NBB, berekeningen BISA

Gelet op het nog steeds zeer accommoderende monetaire beleid van de ECB (zie hoofdstuk 1.1), zouden de rentevoeten de komende maanden op hun laagste niveau moeten blijven. De bemiddelingsmarge zou in de komende kwartalen niet toenemen en de activiteiten van de sector zullen dus de druk en de vertekeningen ten gevolge van de negatieve rentevoeten blijven ondergaan. Deze situatie moet echter worden genuanceerd wat de grenzen van de reikwijdte van het accommoderende monetaire beleid betreft: de spaarquote, en niet alleen de consumptie, stijgt parallel met de koopkracht van de particulieren. Ondanks een ontradende rente op spaargeld gebruikt de pessimistischere consument een deel van het extra beschikbaar inkomen om zich te beschermen tegen toekomstige onzekerheid.

Herstel in de sector van de diensten aan personen bedreigd door het pessimisme van de consumenten

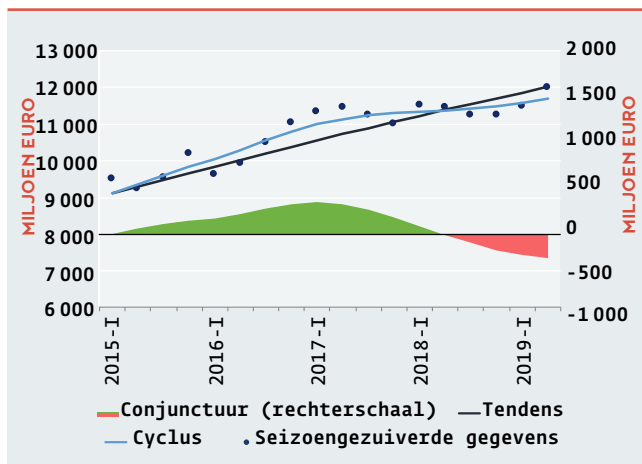
De diensten aan personen omvatten hoofdzakelijk de activiteiten van de sectoren handel in en herstelling van auto's (G; 45), kleinhandel (G; 47) en accommodatie en maaltijden (I). Deze sector bevindt zich sinds het tweede kwartaal van 2018 in een negatief conjunctuurregime (grafiek 23). De omzet steeg in de eerste twee kwartalen van 2019 echter met 2,0 % in vergelijking met 2018, wat een overgang naar een herstelfase in de komende kwartalen doet vermoeden.

¹⁸ Voor meer details zie glossarium

¹⁹ Zie glossarium

²⁰ Totaalbedrag van de kredieten uitgegeven door de financiële instellingen op een bepaalde datum en waarvan de terugbetaling nog niet is gebeurd. Het betreft een voorraadvariabele, gemeten op het einde van de beschouwde maand

²¹ Zie glossarium

GRAFIEK 23: Conjuncturele evolutie van de omzet, diensten aan personen

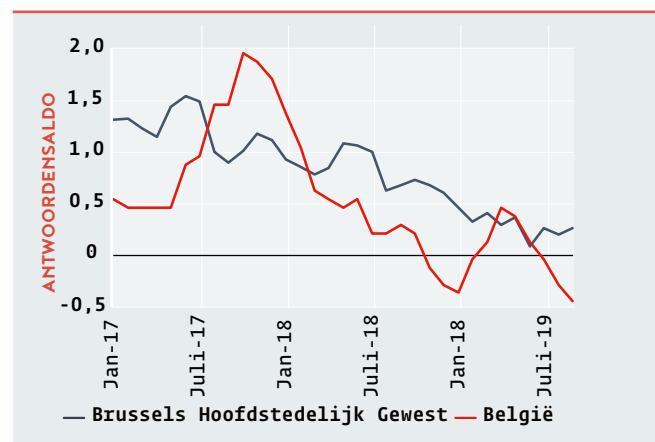
Bron: Statbel, berekeningen BISA

De trend op lange termijn is dan weer bijzonder dynamisch voor de sector. Het gemiddelde jaarlijkse groeipercentage op lange termijn bedraagt 5,7 % sinds 2014. De bedrijven in de sector kennen dus een negatief conjunctuurregime, maar in een bijzonder gunstige algemene context. De analyse van de evolutie van de omzet in elk van de subsectoren toont aan dat zich na een gematigd 2018 een herstel aftekent voor de komende kwartalen. Deze hypothese moet echter in het licht worden gezien van de verwachte grote aankopen door de gezinnen (grafiek 24) en het algemene consumentenvertrouwen (grafiek 12 (hoofdstuk 2.1)).

De sector van de **autohandel en -reparatie** kende tijdens de eerste twee kwartalen van 2019 een omzetstijging van 3,2 % op jaarbasis. Deze stijging wijst op een mogelijk herstel na een meer gematigd jaar 2018 in de evolutie van de omzet, gekenmerkt door een globaal neerwaartse evolutie. Deze ongunstige periode werd gekenmerkt door een sterke daling van de verkoop van nieuwe voertuigen en een zeer lichte stijging van de verkoop van tweedehandsvoertuigen op de Brusselse markt.

De **detailhandel** daarentegen is het jaar 2019 begonnen met een omzetsdaling van -1,1 % op jaarbasis voor de eerste twee kwartalen. Deze daling ligt in het verlengde van de resultaten van een jaar 2018 dat gekenmerkt wordt door een globale daling van de omzet van de ondernemingen van de tak.

Een kleine verbetering zou kunnen worden verwacht wanneer de raming wordt bevestigd van de positieve impact van de passage van de Ronde van Frankrijk in het BHG in juli 2019, maar deze zou slechts tijdelijk zijn. De neerwaartse vooruitzichten voor de aanzienlijke aankopen van de gezinnen sinds eind 2018 (grafiek 24) doen de groeivoorzichten van de omzet van deze tak enigszins verwateren. Ondanks een lichte stijging van deze vooruitzichten voor het derde kwartaal van 2019 doet het pessimisme van de consumenten, in combinatie met de stijging van de spaarquote van de particulieren, vermoeden dat de consumptie zou kunnen blijven groeien, maar tegen een lager tempo dan in de vorige periodes. Dit zou op termijn een negatieve impact kunnen hebben op de omzetevolutie in de detailhandel.

GRAFIEK 24: Vooruitzichten inzake belangrijke aankopen van de gezinnen, enquêteresultaten

Bron: NBB, berekeningen BISA

Nota: antwoordensaldo seizoengezuiverd, gestandaardiseerde score, driemaands voortschrijdend gemiddelde

Wat de **horeca** betreft, waren de eerste twee kwartalen van 2019 gunstig: tijdens deze periode steeg de omzet van de sector met 3,5 % op jaarbasis. Het gemiddelde jaarlijkse groeipercentage op lange termijn bedraagt 3,0 % sinds 2014, wat erop wijst dat de sector bijzonder dynamisch is. Voor het vervolg van het jaar wijzen de eerste ramingen van de impact van de passage van de Ronde van Frankrijk in juli 2019 op significante, maar eenmalige gevolgen voor de Brusselse horecasector.

Bedrijven die hun investeringen afremmen in het licht van de onzekerheid en de dalende vraag, met uitzondering van de diensten aan personen.

Naast de financiële gezondheid van de onderneming²² en de kostprijs van de productiefactoren²³ zijn de verwachte vraag en het niveau van de rentevoeten belangrijke determinanten van de bedrijfsinvesteringen:

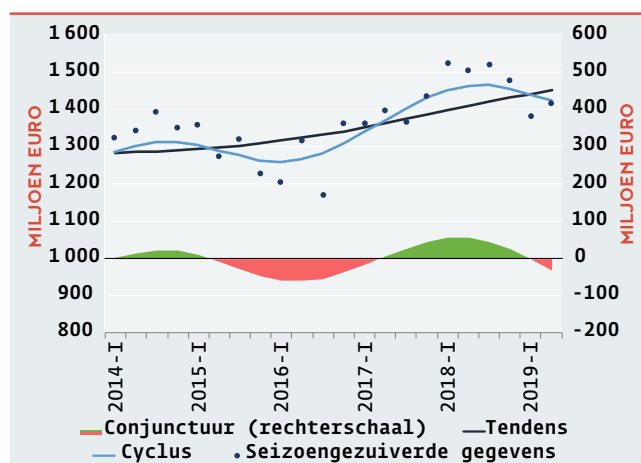
De **verwachte vraag** stemt overeen met de verwachtingen van de ondernemingen over hun toekomstige productie, met name door de waardering van hun orderboekjes. Als bijvoorbeeld de verwachte vraag hoog is en de bedrijven reeds het maximum halen uit hun productiecapaciteit, zullen de investeringen toenemen. De verwachte vraag wordt geraamd middels de indicator van het ondernemersvertrouwen en is een essentieel element van de conjunctuur.

Bij investeringsbeslissingen van ondernemingen moet ook rekening worden gehouden met het **algemene renteniveau**. Een laag renteniveau wijst erop dat het voor een bedrijf minder duur zal zijn om te lenen om nieuwe investeringen te financieren. Dit wijst er ook op dat het rendement van een alternatieve belegging op de financiële markten lager zal zijn. Het accommoderende monetaire beleid van de ECB heeft dus tot doel, via de verlaging van haar basisrentevoeten, de ondernemingen ertoe aan te zetten hun liquiditeiten te investeren in plaats van ze te beleggen.

De investeringen maken het dus mogelijk om de toekomstige productievooruitzichten te evalueren op basis van zowel endogene (financiële gezondheid, productiecapaciteit) als exogene elementen (arbeids- en kapitaalkosten, verwachte vraag, rentevoet) aan de ondernemingen. Daardoor zijn ze een indicator van de mogelijke toekomstige conjunctuurbewegingen.

Sinds het begin van het jaar bevindt het door de ondernemingen geïnvesteerde bedrag, in alle sectoren samen, zich in een negatief conjunctuurregime (grafiek 25). De groei van de investeringen op jaarbasis was positief tot eind 2018, maar begin dit jaar keerde de beweging om: de investeringen daalden met 7,8 % in de eerste twee kwartalen van 2019 in vergelijking met de resultaten van 2018.

GRAFIEK 25: Conjuncturele evolutie van de investeringen van de ondernemingen

Bron: Statbel, berekeningen BISA

Op lange termijn blijven de investeringen vrij dynamisch met een gemiddeld jaarlijks groeipercentage van 2,2 % sinds 2014.

De laatste dalende resultaten zijn vooral te wijten aan een daling van de investeringen in de sector van de **productiediensten**. Na meerdere kwartalen van positieve groei op jaarbasis daalden de investeringen in de sector met 12,6 % tijdens de eerste twee kwartalen van 2019. De **bouwsector** vertoont dezelfde beweging: na een jaar 2018 dat gekenmerkt werd door een positieve groei op jaarbasis, begon 2019 met een daling van de investeringen met 12,9 % voor de eerste twee kwartalen.

De investeringen in de **verwerkende industrie** waren de laatste kwartalen veel volatieler. Hoewel voor de eerste twee kwartalen van 2019 een groei op jaarbasis van 43,9 % werd vastgesteld, werden de laatste twee kwartalen van 2018 afgesloten met een daling van de investeringen met 24,9 %. We merken hier op dat de subsector van de chemie en de farmaceutische industrie, die een groot deel van de industriële sector in het BHG vertegenwoordigt, wordt gekenmerkt door investeringscycli die bijvoorbeeld verband houden met de aankoop of de bouw van een nieuwe fabriek. Dit zou het minder stabiele karakter van de investeringen in deze sector kunnen verklaren.

De sector van de **diensten aan personen** is de enige met een positieve stijging van de investeringen sinds verschillende kwartalen, met een stijging van 23,7 % in het eerste deel van 2019. Dit zou de vooruitzichten voor het conjunctuurherstel kunnen bevestigen die gepaard gaan met de goede prestaties op het vlak van de omzet van de sector tijdens de jongste beschouwbare periodes.

²² Om hun activiteiten te financieren, kunnen de ondernemingen ofwel hun eigen vermogen gebruiken (middelen die door de aandeelhouders ter beschikking worden gesteld), ofwel een beroep doen op schulden (leningen bij de financiële instellingen). Als een bedrijf schulden heeft, heeft de aflossing van crediteuren voorrang op het investeringsbesluit en zullen de winsten worden gebruikt om de schulden te verlichten. Indien de onderneming daarentegen over voldoende eigen middelen beschikt, zal zij haar winsten kunnen aanwenden voor investeringen.

²³ In theorie leidt de kost van productiefactoren tot een arbitrage tussen kapitaal en arbeid: als de kost van arbeid stijgt, zal een bedrijf gestimuleerd worden om de voorkeur te geven aan kapitaalinvesteringen. Als de kapitaalkosten daarentegen stijgen, geeft het bedrijf er de voorkeur aan werknemers in dienst te nemen om de productie te verhogen.

De neerwaartse beweging van de investeringen in de sector van de productiediensten, ondanks de eerder positieve vooruitzichten inzake activiteit tijdens de voorbije periodes, doet vermoeden dat het optimisme dat nog heerst in de sector slechts tijdelijk zou kunnen zijn. De verwachte vertraging van de vraag, ongeacht de sector, en de sombere internationale conjunctuur die de verwerkende industrie momenteel zorgen baart, zouden de toekomstige economische activiteit extra onder druk kunnen zetten. De ondernemingen neigen hun investeringen uit te stellen, en dit ondanks de gunstige renteniveaus, wat ook de vraag doet rijzen naar de beperkingen van het accommoderende monetaire beleid van de ECB en haar investeringsprikkels.

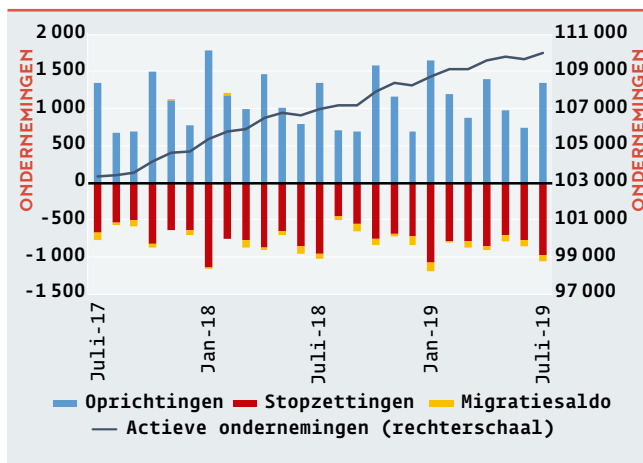
D. Demografie van de ondernemingen

Hoe gedroeg de ondernemingsdynamiek zich in het licht van de conjuncturele evoluties die in de vorige delen aan bod kwamen?

De ondernemingsdynamiek in het Brussels Gewest verslechtert in de eerste helft van 2019 door de daling van het aantal opgerichte ondernemingen

Eind juli 2019 telde het Brussels Hoofdstedelijk Gewest **109 986 actieve ondernemingen** (grafiek 26), wat 11 % van het nationaal totaal vertegenwoordigt.²⁴ Ten opzichte van juli 2018 steeg het aantal ondernemingen in Brussel met 2,8 %, tegenover een stijging van 3,6 % voor heel België.

GRAFIEK 26: Evolutie van het Brusselse ondernemingslandschap

Bron: Statbel, berekeningen BISA

In de loop van het eerste semester van 2019 werden in totaal **6 842 nieuwe ondernemingen**²⁵ geregistreerd in het Brussels Gewest. De 7 227 bedrijven die in het eerste semester van 2018 werden opgericht, vormen dus nog steeds het absolute record op Brussels niveau²⁶. Tussen deze twee cijfers ligt de daling op jaarbasis op 5,3 %. Het aantal oprichtingen van ondernemingen was in het Brussels Gewest niet meer gedaald sinds het eerste semester van 2013 (jaarlijkse verschuiving op basis van semester), afgezien van de “kunstmatige” daling die in het eerste semester van 2015 werd vastgesteld als gevolg van een wijziging van de reglementering²⁷.

Op nationaal niveau daarentegen steeg het aantal oprichtingen van ondernemingen met 8,9 % tijdens de eerste zes maanden van 2019 in vergelijking met dezelfde periode vorig jaar. Deze stijging wordt voornamelijk verklaard door de sterke stijging in Vlaanderen (+15,0 %) en in mindere mate door de kleinere stijging in Wallonië (+2,4 %). **Het Brussels Gewest is dus het enige gewest waar de oprichting van bedrijven in de eerste helft van 2019 is teruggelopen.**

Hoe dan ook blijft de **oprichtingsgraad**²⁸ in Brussel hoger dan op nationaal niveau, zoals dat al meer dan tien jaar het geval is. Toch is het verschil tussen beide aanzienlijk kleiner geworden sinds de tweede helft van 2018. In de eerste zes maanden van 2019 werden op het Brusselse grondgebied 6,3 ondernemingen opgericht per 100 actieve ondernemingen, tegenover een verhouding van 5,8 per 100 op nationaal niveau.

Wat de stopzettingen betreft²⁹, **hebben in het eerste semester van 2019 4 961 ondernemingen hun activiteit in het Brussels Gewest stopgezet.** Dat betekent een daling van 1,5 % op jaarbasis. Gezien de reeds waargenomen voorgaande stijging van de stopzettingen in Brussel (sterke stijging in het eerste semester van 2017, gevolgd door een gematigde stijging in het eerste semester van 2018), blijft **het niveau van de stopzettingen globaal gezien echter hoog** in vergelijking met de voorgaande jaren. Dit geldt ook voor heel België, waar het aantal ondernemingen dat zijn activiteit stopzet, na al aanzienlijk te zijn gestegen in het eerste en tweede semester van 2018, in de eerste zes maanden van 2019 sterker is gestegen (+11,5 % op jaarbasis). Deze uitgesproken groei van de stopzettingen trof zowel Vlaanderen als Wallonië (respectievelijk +13,3 % en +14,6 % in het eerste semester van 2019 op jaarbasis). Zoals vastgesteld voor de oprichtingen in de vorige paragraaf, vertoont van de drie gewesten **alleen het Brussels Gewest dus een daling van de stopzettingen van ondernemingen in het eerste halfjaar van 2019.** Desondanks blijft de **stopzettingsgraad**³⁰ in Brussel hoger dan op Belgisch niveau.

²⁴ Voor meer informatie over het begrip onderneming en de gegevens hierover, zie methodologisch kader 4..

²⁵ Zie glossarium

²⁶ Behalve de piek die begin 2014 werd waargenomen en die verband hield met een wijziging van de btw-reglementering. Sinds 1 januari 2014 zijn de meeste prestaties die worden verricht door advocaten voortaan onderworpen aan de btw, met als gevolg een sterke stijging van de oprichting van ondernemingen tijdens de daaropvolgende maanden. Soortgelijke (maar kleinere) breuken in de tijdreeks deden zich voor met betrekking tot de esthetische heelkundige activiteiten in januari 2016 en de vennootschapsbestuurders in juni 2016.

²⁷ Als reactie op de verhoging die heeft plaatsgevonden ten gevolge van de in de vorige nota aangehaalde btw-plicht voor advocaten.

²⁸ Zie glossarium

²⁹ Zie glossarium

³⁰ Zie glossarium

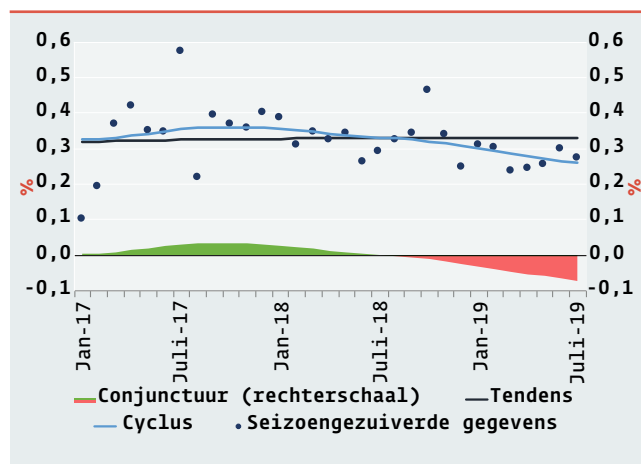
Van januari tot en met juni 2019 telde men 4,6 stopzettingen per 100 actieve ondernemingen in het Brussels Gewest, terwijl de verhouding voor het hele land 4,1 per 100 bedroeg.

Uiteindelijk bleef het verschil tussen het aantal oprichtingen en stopzettingen in Brussel duidelijk positief. **Zo bedroeg het aantal netto-oprichtingen van ondernemingen in het Brussels Gewest in het eerste halfjaar van 2019 1 881 eenheden.** Deze netto-oprichtingen verklaren de volledige toename van het aantal ondernemingen dat tijdens deze periode actief is op het Brusselse grondgebied. Het migratiesaldo van ondernemingen naar of vanuit Brussel (ten opzichte van de twee andere gewesten of vanuit het buitenland) is tijdens de eerste helft van 2019 immers ruimschoots negatief gebleven, wat bijdraagt tot een vertraging van de evolutie van het aantal ondernemingen die zich op het gewestelijke grondgebied bevinden. **Brussel is zo het enige gewest dat een constant negatief migratiesaldo vertoont** over het voorbije decennium. Dit betekent dat elk jaar meer bedrijven verhuizen om zich buiten het Brussels Gewest te vestigen in vergelijking met de omgekeerde beweging. Van januari tot en met juni 2019 zijn in Brussel **1 464 bedrijven zich komen vestigen, terwijl 1 906 de gewestelijke perimeter hebben verlaten**, wat een saldo van -442 eenheden oplevert. We merken op dat het Brusselse migratiesaldo sinds het tweede halfjaar van 2018 sterk is afgenomen. Terwijl het sinds het eerste semester van 2015 gemiddeld rond de waarde van -280 eenheden draaide, daalde het in het tweede semester van 2018 naar -453 eenheden.

Grafiek 27 laat toe de evolutie van de indicator van de Brusselse ondernemingsdynamiek³¹ te analyseren vanuit conjunctureel oogpunt. Deze indicator meet maandelijks de omvang van de netto-oprichtingen van ondernemingen ten opzichte van het aantal actieve ondernemingen. Grafiek 27 toont aan dat de **indicator van de ondernemingsdynamiek sinds augustus 2018 in een negatief conjunctureel regime is terechtgekomen**, wat betekent dat hij onder de langetermijntendens evolueert. Deze negatieve conjunctureel episode zette zich door tot juli 2019 en werd in de loop van de maanden intensiever. Midden 2019 bereikte het negatieve verschil ten opzichte van de tendens een omvang die sinds midden 2013 niet meer werd waargenomen, maar blijft het onder het historisch dieptepunt dat midden 2009 werd waargenomen in het kielzog van de economische en financiële crisis. Wat de evolutie van de tendens betreft, bevindt de Brusselse indicator van de ondernemingsdynamiek zich op zijn hoogste punt sinds 2007. De tendenscurve vertoont een positief verloop sinds het voorjaar van 2010, maar lijkt af te vlakken sinds begin 2019. De langetermijnwaarde berekend voor de maand juli 2019 bedraagt 0,34 % (t.o.v. 0,23 % in maart 2010), wat m.a.w. overeenkomt met een netto-creatie van 0,34 ondernemingen in die maand per 100 actieve ondernemingen.

Ter vergelijking, de ondernemingsdynamiek voor heel België is nauwelijks lager, met een langetermijnwaarde van 0,32 % in juli 2019. Terwijl de indicator van de ondernemingsdynamiek historisch gezien aanzienlijk hoger was in het Brussels Gewest dan op nationaal niveau, is de kloof de laatste jaren fors kleiner geworden.

GRAFIEK 27: Conjuncturele evolutie van de ondernemingsdynamiek

Bron: Statbel, berekeningen BISA

Na 5 opeenvolgende semesters van sterke stijging van het aantal faillissementen vertraagt deze groei in het Brussels Gewest duidelijk tijdens het eerste halfjaar van 2019

In het eerste semester van 2019 waren er **1 600 bedrijfsfaillissementen in het Brussels Gewest**³² (tabel 1). Dit is het grootste aantal faillissementen dat in Brussel werd vastgesteld in een eerste semester sinds 2000. De vergelijking met voorgaande perioden wordt echter bemoeilijkt door de invoering van een aantal wetswijzigingen in de afgelopen jaren³³. Daarnaast hebben bepaalde ondernemingsrechtbanken, in het bijzonder in het gerechtelijk arrondissement Brussel, sinds 2018 beslist om intensiever gebruik te maken van de middelen waarover ze beschikken om ondernemingen in moeilijkheden of frauduleuze ondernemingen op te sporen. Deze wetswijzigingen en "opkuisactie" van het economische weefsel hebben geleid tot een aanzienlijke stijging van het aantal faillissementen voor heel België en nog meer voor het Brussels Gewest. In deze omstandigheden is het moeilijk om een duidelijk en rechtstreeks verband te leggen tussen de evolutie van de faillissementen en die van de economische conjunctuur.

³¹ Zie glossarium

³² Voor meer informatie over het begrip 'bedrijfsfaillissement' en de gegevens hierover, zie methodologisch kader 4.

³³ Ten eerste, de wet van 17 mei 2017 die de procedure van gerechtelijke ontbinding van vennootschappen aanvult en die onder meer tot doel heeft spookvennootschappen of slapende vennootschappen beter te bestrijden. Ten tweede, de wet van 11 augustus 2017 betreffende de "insolventie van ondernemingen" die het toepassingsgebied van het faillissement uitbreidt tot het ruimere begrip onderneming en niet langer enkel tot het restrictievere begrip handelaar. Zie methodologisch kader 4 voor meer details.

TABEL 1: Evolutie van de faillissementen van ondernemingen per semester in de belangrijkste bedrijfstakken

Bedrijfstak	2015		2016		2017		2018		2019		
	1 ^{ste} semester	2 ^{de} semester	1 ^{ste} semester	2 ^{de} semester	1 ^{ste} semester	2 ^{de} semester	1 ^{ste} semester	2 ^{de} semester	1 ^{ste} semester	Aandeel (%) in het 1 ^{ste} semester	
Bouwnijverheid	219	102	132	158	192	222	272	259	290	18,1	
Handel, reparatie van auto's en motorfietsen	367	254	263	268	351	385	393	370	375	23,4	
Vervoer en opslag	70	59	55	65	82	84	91	106	91	5,7	
Verschaffen van accommodatie en maaltijden	206	161	205	213	271	248	292	300	306	19,1	
Informatie en communicatie	59	42	38	48	61	61	53	72	48	3,0	
Gespecialiseerde, wetenschappelijke en technische activiteiten	84	54	53	74	82	103	103	147	143	8,9	
Administratieve en ondersteunende diensten	113	78	66	82	107	107	109	91	107	6,7	
Andere sectoren	153	121	110	124	147	136	180	195	240	15,0	
Totaal in het BHG	Aantal	1 271	871	922	1 032	1 293	1 346	1 493	1 540	1 600	100,0
	Jaarlijkse verschuiving (%)	18,8	-23,1	-27,5	18,5	40,2	30,4	15,5	14,4	7,2	

Bron: Statbel, berekeningen BISA

Rekening houdend met deze opmerkingen stellen we vast dat **de stijging van het aantal faillissementen die in Brussel werden opgetekend tijdens het eerste halfjaar van 2019 duidelijk minder groot is dan tijdens de 5 voorgaande semesters** (sinds de tweede helft van 2016). Omgekeerd was de stijging van het aantal faillissementen in Vlaanderen en Wallonië in de eerste helft van 2019 veel groter dan voordien. Hierdoor is **de uitgesproken groei van het aantal faillissementen in Brussel tijdens de eerste zes maanden van dit jaar lager geworden dan in de twee andere gewesten**. Op jaarbasis steeg het aantal faillissementsaanvragen in Brussel in de eerste helft van 2019 met 7,2 %, tegenover een stijging van 15,0 % in Vlaanderen en 17,5 % in Wallonië. Aan Brusselse zijde komt dit overeen met 107 extra faillissementsaanvragen in vergelijking met vorig jaar.

Op sectoraal niveau blijven de bedrijfstakken die het grootste aantal faillissementen van ondernemingen in Brussel concentreren, de handel (G) (inclusief de autoherstelling), de horeca (I) en de bouwnijverheid (F). Deze drie takken samen vertegenwoordigen 6,1 faillissementsaanvragen op 10 van januari tot en met juni 2019. Hun gewicht in het totaal van de faillissementen bedraagt respectievelijk 23 %, 19 % en 18 % (tabel 1). **Van deze drie belangrijkste sectoren vertoonde alleen de handel een daling van het aantal faillissementen** in de eerste helft van 2019 (-4,6 % op jaarbasis), zoals reeds het geval was in de tweede helft van 2018 (-3,9 %). In de horeca en de bouwnijverheid steeg het aantal faillissementen in het eerste semester van 2019 (respectievelijk +4,8 % en +6,6 % op jaarbasis) voor een zesde semester op rij. Voor een aantal minder belangrijke takken kan men wijzen op een gunstige evolutie op het vlak van faillissementen tijdens de

eerste zes maanden van 2019 in vergelijking met het jaar voordien: een stagnatie in de tak "vervoer en opslag", een lichte daling in de "administratieve en ondersteunende dienstenactiviteiten" (-1,8 %) en een sterkere daling in de tak "informatie en communicatie" (-9,4 %). Omgekeerd bleef het aantal ondernemingen dat de boeken moest neerleggen in de "gespecialiseerde, wetenschappelijke en technische activiteiten" sterk toenemen in het eerste halfjaar van 2019 (+38,8 % op jaarbasis). Deze stijging is het gevolg van 5 opeenvolgende semesters die al gekenmerkt werden door een hoge groei (+40 % gemiddeld elk semester sinds midden 2016). Deze spectaculaire cijfers kunnen grotendeels verklaard worden door het feit dat deze bedrijfstak talrijke vrije beroepen groepeerde die krachtens de wet van 17 augustus 2017 betreffende de insolventie van ondernemingen (zie noot 21) onder het toepassingsgebied van de faillissementsprocedure vielen.

De 1 600 faillissementen die in de eerste zes maanden van 2019 werden uitgesproken in het Brussels Gewest hebben geleid tot het verlies van 2 177 arbeidsplaatsen in de betrokken ondernemingen. Dat betekent een stijging van 9,2 % op jaarbasis, wat neerkomt op 184 extra verloren banen. Deze stijging vindt echter plaats na een duidelijke daling van het aantal jobs dat verloren gaat door een faillissement in de tweede helft van 2018. In Brussel was de groei van het banenverlies in de eerste helft van 2019 iets groter dan die van het aantal faillissementen zelf (respectievelijk 9,2 % en 7,2%). De impact van de toename van de faillissementsaanvragen op de tewerkstelling was beduidend groter in de twee andere gewesten: het banenverlies bij failliete ondernemingen steeg met 40,0 % in Wallonië en met 33,7 % in Vlaanderen in de eerste helft van 2019.

De situatie op het vlak van de demografie van de ondernemingen en de faillissementen in het Brussels Gewest is in het eerste halfjaar van 2019 gematigd en zou dat de komende maanden kunnen blijven.

Gelet op alle hierboven geanalyseerde gegevens lijkt de evolutie van de Brusselse situatie op het vlak van de demografie van de ondernemingen en de faillissementen tussen januari en juni 2019 gematigd.

Ten eerste zijn de oprichtingen van ondernemingen sterk gedaald, na reeds een relatief zwakke groei in de tweede helft van 2018. De stopzettingen van ondernemingen zijn in de eerste helft van 2019 weliswaar lichtjes gedaald, maar deze lichte daling vindt plaats na een aanzienlijke stijging in de tweede helft van 2018. Bovendien is de relatieve daling van de stopzettingen minder uitgesproken dan die van de oprichtingen. We merken ook op dat de evoluties in Brussel tegengesteld zijn aan deze in de twee andere gewesten, die een stijging kenden van zowel het aantal oprichtingen als het aantal stopzettingen. Kortom, de indicator van de ondernemingsdynamiek in het Brussels Gewest, die sinds midden 2018 al een negatief regime kende, is in de loop van het eerste halfjaar van 2019 nog verslechterd.

Ten tweede bleef het aantal faillissementsaanvragen in Brussel toenemen (met name ten gevolge van de wetswijzigingen), maar de groei van de faillissementen vertraagde toch sterk tijdens het eerste halfjaar van 2019. Bovendien was de groei van de faillissementen die in het Brussels Gewest werden uitgesproken, minder hoog dan in de twee andere gewesten in dezelfde periode. De impact van deze faillissementen op de werkgelegenheid bleef groot op Brussels niveau, hoewel de groei van het banenverlies als gevolg van de faillissementen relatief gezien veel beperkter was dan aan Vlaamse en Waalse zijde.

Voor het tweede semester van 2019 zijn er weinig bemoedigende signalen inzake demografie van de ondernemingen en faillissementen. Het belangrijkste positieve element betreft de voorwaarden voor toegang tot bankkrediet door ondernemingen die, zoals al meer dan drie jaar het geval is, gunstig zouden moeten blijven. Een van de negatieve signalen is de zwakke groei van de economische activiteit die in 2019 in Brussel wordt verwacht, in een conjuncturele context die geleidelijk verslechtert, zowel op wereldvlak als op Europees en nationaal vlak. Een aantal onzekerheden verhogen nog de risico's op een verslechtering van de economische omgeving, zoals het handelsconflict tussen China en de Verenigde Staten of de brexit.

METHODOLOGISCH KADER 4:

Ondernemingen: definities en methodologische opmerkingen

1. Btw-plichtige ondernemingen

De demografische gegevens van de ondernemingen die in dit deel worden geanalyseerd, hebben betrekking op de btw-plichtige ondernemingen. Het gaat om administratieve gegevens die Statbel op maandbasis samenstelt in het kader van het DBRIS-ondernemingsregister. Deze database bevat sinds 2008 het aantal actieve btw-plichtigen, nieuwe btw-plichtigen, opnieuw btw-plichtigen en schrappingen van de btw-plichtige ondernemingen.

Volgens het Wetboek van de belasting over de toegevoegde waarde (btw) is om het even wie, in het kader van een economische activiteit met of zonder winstoogmerk, goederen of diensten levert in België btw-plichtig. Ondernemingen die door de aard van hun activiteit(en) aldus de hoedanigheid van btw-plichtige hebben, zijn verplicht zich bij de bevoegde autoriteiten te identificeren om een btw-identificatienummer te verkrijgen. Dit geldt niet voor alle ondernemingen, aangezien een aantal economische activiteiten niet onderworpen zijn aan de btw en dus niet voorkomen in de hier geanalyseerde statistieken. Dit is bijvoorbeeld het geval voor een groot deel van de activiteiten in de medische sector en de gezondheidszorg, de socio-culturele sector, de financiële sector en verzekeringssector, de onderwijssector, ...

In het statistische veld van de btw-plichtigen is het begrip onderneming vrij ruim: het gaat van multinationals met duizenden werknemers over verenigingen zonder winstoogmerk (vzw's) tot zelfstandigen "als natuurlijke persoon". Ondernemingen met exploitatiezetels in meerdere gewesten worden éénmaal geteld, in het gebied waar de maatschappelijke zetel voor rechtspersonen zich bevindt en van de woonplaats in het geval van de aan de btw-plichtige natuurlijke personen. Bovendien zijn de gegevens in het repertorium van de btw-plichtigen administratief van aard en geven ze dus niet altijd een getrouw beeld van de werkelijke oprichting en verdwijning van ondernemingen. Tot slot worden ze beïnvloed door de wijzigingen in de wetgeving inzake de btw-plicht.

2. Bedrijfsfaillissementen

De faillissementsstatistieken worden maandelijks opgesteld door Statbel op basis van gegevens afkomstig van de bedrijfsrechtbanken. Een faillissement wordt uitgesproken door deze rechtbanken, of na bekentenis van faillissement, of na een faillissementsaanvraag ingediend door het openbaar ministerie of door een van de of de schuldeisers.

Volgens de wet van 11 augustus 2017 betreffende de "insolventie van de ondernemingen", die op 1 mei 2018 in werking is getreden in het Wetboek van economisch recht, kan een onderneming failliet gaan wanneer zij haar betalingen blijvend heeft stopgezet en het vertrouwen van de schuldeisers heeft verloren (voorbeelden: weigering van bankkrediet en uitstel van betaling).

Waar voorheen de faillissementswetgeving uitsluitend van toepassing was op handelaars, laat de nieuwe insolventiewet het begrip "handelaar" vallen ten voordele van het ruimere begrip "onderneming". Dit nieuwe begrip van onderneming omvat onder meer de beoefenaars van vrije beroepen, vzw's, stichtingen, bepaalde verenigingen en tal van andere natuurlijke personen (artiesten, psychotherapeuten, Airbnb-verhuurders, Uber-chauffeurs...). Sinds 1 mei 2018 vallen deze verschillende actoren dus onder de ondernemingen die failliet kunnen worden verklaard.

2.2. DE BRUSSELSE ARBEIDSMARKT

A. De werkgelegenheid

De “sterke” toename van de werkgelegenheid in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in 2017

In 2017 bevorderden het dynamisme van de Brusselse economische activiteit en de nationale taxshift de jobcreatie in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. In totaal werden er **in 2017 3 284 personen meer tewerkgesteld in Brussel**³⁴ in vergelijking met 2016. Dit komt overeen met een stijging van de binnenlandse werkgelegenheid³⁵ in Brussel met 0,5 %, zowel toe te schrijven aan de loontrekkende tewerkstelling (+0,2 %), die bijna 90 % van de binnenlandse werkgelegenheid in Brussel uitmaakt, als aan de zelfstandige tewerkstelling (+2,3 %). Dit is vergelijkbaar met de stijging in 2016 en betekent zeker een verbetering ten opzichte van de jaren daarvoor. Tussen 2011 en 2015 stagneerde het gemiddelde aantal werknemers in Brussel immers.

In 2017 telde men in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest in totaal 697 219 arbeidsplaatsen, wat een iets hoger niveau is (+1,2 %) dan in 2011, net voordat de Brusselse economische activiteit in de tweede recessie na de economische en financiële crisis belandde. Ter herinnering, deze recessie had een sterke impact op de werkgelegenheid in Brussel:

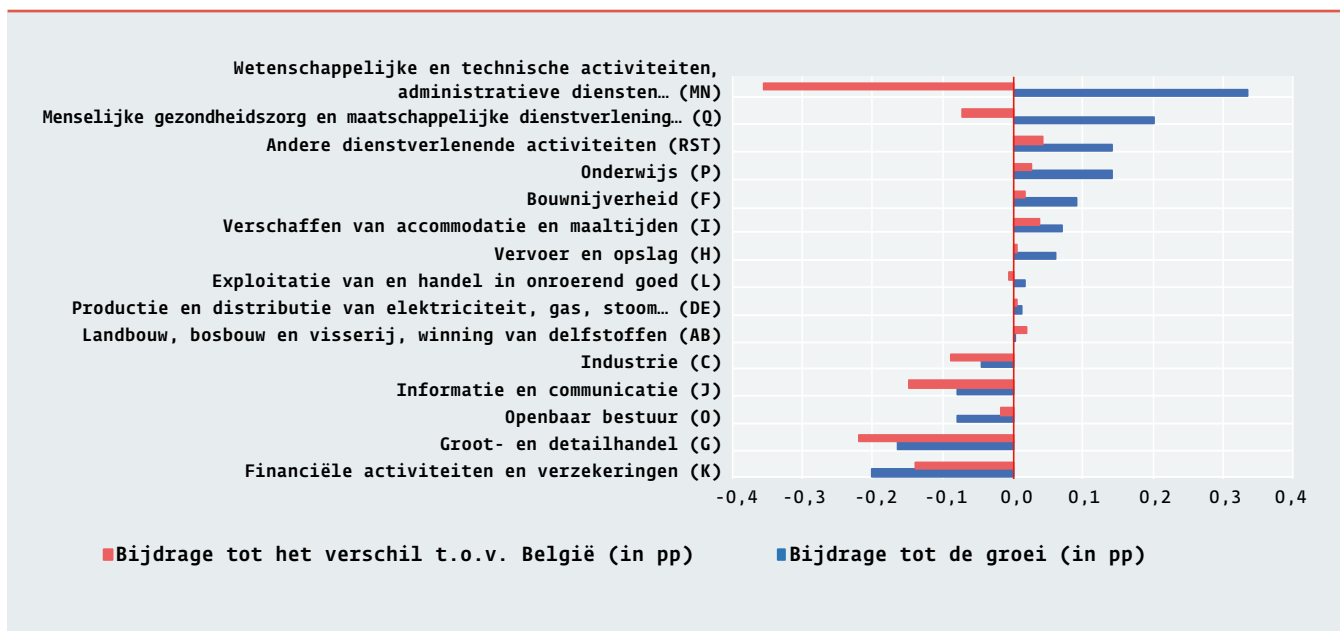
de groei van de werkgelegenheid in het Gewest is sindsdien veel minder dynamisch dan op nationaal niveau. Dit ongunstige verschil ligt in de lijn van de minder dynamische evolutie van de economische activiteit in Brussel de laatste jaren in vergelijking met het hele land.

Welke bedrijfstakken ondersteunden de groei van de werkgelegenheid in het Brussels Gewest in 2017? En hoe komt het dat die minder dynamisch was dan de groei van de Belgische werkgelegenheid?

Grafiek 28 laat toe om deze twee vragen te beantwoorden aan de hand van een shift-share-analyse³⁶. Hij toont:

- > de bijdrage van elke bedrijfstak aan de groei van de Brusselse tewerkstelling tussen 2016 en 2017 (in het blauw): deze hangt enerzijds af van de groei van de tewerkstelling in deze tak en anderzijds van het gewicht van deze tak in de totale Brusselse tewerkstelling;
- > de bijdrage van elke tak aan het groeiverschil met België (in het rood): deze wordt beïnvloed door een sterkere of zwakkere groei van de tewerkstelling van de tak in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dan in België (efficiëntie-effect) en/of door een ander gewicht van de tak in de totale tewerkstelling voor elk van de zones (structureffect).

GRAFIEK 28: Evolutie van de Brusselse binnenlandse werkgelegenheid in de voornaamste bedrijfstakken in 2017

Bron: INR, berekeningen BISA

³⁴ Het Instituut voor de Nationale Rekeningen (INR) publiceerde in februari 2019 de voorlopige cijfers van de regionale rekeningen voor het jaar 2017.

³⁵ De binnenlandse werkgelegenheid is de tewerkstelling van personen die op een bepaald grondgebied werken, ongeacht of zij er wonen of niet. Buiten de gegevens van de regionale rekeningen bestaan er nog andere bronnen om de binnenlandse werkgelegenheid te analyseren. Raadpleeg het glossarium voor meer informatie over deze statistiek.

³⁶ Zie Bijlage 1

De meeste bedrijfstakken ondersteunden de Brusselse jobcreatie in 2017, maar in verschillende mate. De gespecialiseerde, wetenschappelijke en technische activiteiten en de administratieve en ondersteunende diensten (MN), alsook de menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening (Q) zijn de takken die de Brusselse binnenlandse werkgelegenheid het meest hebben ondersteund (respectievelijk bijdragen van 0,3 en 0,2 pp), met name wegens hun belangrijke aandeel in de totale tewerkstelling. Deze twee sectoren hebben de voorbije tien jaar in België en het Brussels Gewest heel wat banen gecreëerd. De werkgelegenheid in de bouwnijverheid (F) kende de grootste procentuele groei in 2017, maar zijn lage aandeel in de binnenlandse werkgelegenheid in Brussel leidt tot een meer geringe bijdrage aan de totale werkgelegenheids groei (0,1 pp).

Vijf bedrijfstakken hebben een nettobanenverlies geleden.

Drie ervan hebben een belangrijk aandeel in de Brusselse binnenlandse werkgelegenheid: openbaar bestuur (bijdrage van -0,1 pp) en in mindere mate de groot- en detailhandel (-0,2 pp) en de financiële activiteiten (-0,2 pp). Deze laatste is de tak waar in 2017 het grootste aantal Brusselse banen verloren ging. Dit kadert in een proces dat al 10 jaar aan de gang is, verergerd door de grondige digitalisering van de bank-, financiële en verzekeringssector.

De groei van de Brusselse werkgelegenheid in 2017 (+0,5 %) is echter beduidend lager dan die op nationaal niveau (+1,4 %, ofwel een verschil van 0,9 pp). Dit is te verklaren door:

- > **Een negatief efficiëntie-effect:** de tewerkstelling van gespecialiseerde, wetenschappelijke en technische activiteiten en activiteiten van administratieve en ondersteunende diensten (MN) is in 2017 sneller gestegen in België dan in Brussel. Bovendien is de werkgelegenheid gedaald in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, maar gestegen in België in sectoren zoals de industrie (C), de groot- en detailhandel (G), de informatie- en communicatiesector (J). De relatief slechtere binnenlandse werkgelegenheid in Brussel in deze drie sectoren kadert in een proces dat al jaren aan de gang is: in de informatie- en communicatiesector (J) is de werkgelegenheid in Brussel bijvoorbeeld met 10 % gedaald, maar op Belgisch niveau met 24 % gestegen ten opzichte van 2005;
- > **Een negatief structureffect:** de relatief grotere sectorale specialisatie in het Gewest dan in België van sectoren waar in 2017 banen verloren gingen (bv. financiële activiteiten en verzekering (K) en openbaar bestuur (O)), naast de relatief kleinere sectorale specialisatie van sectoren die banen creëren (bv. menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening (Q)), verklaren eveneens dit ongunstige verschil in Brussel.

Een Brusselse werkgelegenheid die in 2018 en het eerste semester van 2019 nog altijd vrij dynamisch is

Bij gebrek aan recentere gewestelijke statistieken over de werkgelegenheid kan men zich een beeld vormen van de evolutie van de Brusselse arbeidsmarkt tijdens de voorbije kwartalen aan de hand van andere indicatoren die sneller en frequenter beschikbaar zijn.

Het onderzoek van de verschillende bronnen die ons ter beschikking staan, doet vermoeden dat de **Brusselse tewerkstelling in 2018 nog zou zijn toegenomen**. Men kan veronderstellen dat **begin 2019 ook gekenmerkt werd door een lichte stijging van de Brusselse werkgelegenheid**. Inderdaad:

- > Op nationaal niveau steeg de binnenlandse werkgelegenheid in 2018 met 1,3 % op jaarbasis en in het eerste semester van 2019 met 1,5 % (**grafiek 7 (hoofdstuk 1.2)**). Tijdens deze periode werd de groei van de nationale werkgelegenheid hoofdzakelijk gedragen door:
  - de gespecialiseerde en ondersteunende activiteiten (MN), die de voorbije jaren in Brussel veel banen hebben gecreëerd;
  - de menselijke gezondheid en maatschappelijke dienstverlening (Q), die werkgelegenheid creëert in Brussel maar minder aanwezig is dan op nationaal niveau;
  - de groot- en detailhandel (G), die de laatste jaren in Brussel veel banen verliest.

Ondanks een iets minder dynamisch eerste halfjaar van 2018 (**grafiek 7 (hoofdstuk 1.2)**) bleef de binnenlandse werkgelegenheid in België dus gestaag groeien tot midden 2019. Hieruit zou kunnen worden afgeleid dat deze tewerkstellingsdynamiek ook ten goede zou zijn gekomen aan het Gewest.

- > Ook op Brussels niveau zou de evolutie van de tewerkstelling weinig dynamisch geweest zijn in het eerste semester van 2018. Volgens de kwartaalgegevens van de RSZ³⁷ over de verdeling van de werknemers naar plaats van tewerkstelling is de loontrekkende tewerkstelling in het eerste semester van 2018 zelfs licht gedaald op het grondgebied van het Gewest.
- > Volgens de kwartaalgegevens van de RSZ met betrekking tot **de loontrekkende tewerkstelling naar woonplaats**³⁸, weergegeven in **grafiek 29**, is de tewerkstelling van de Brusselse loontrekkenden blijven toenemen, ondanks een lichte vertraging in het eerste halfjaar van 2018.

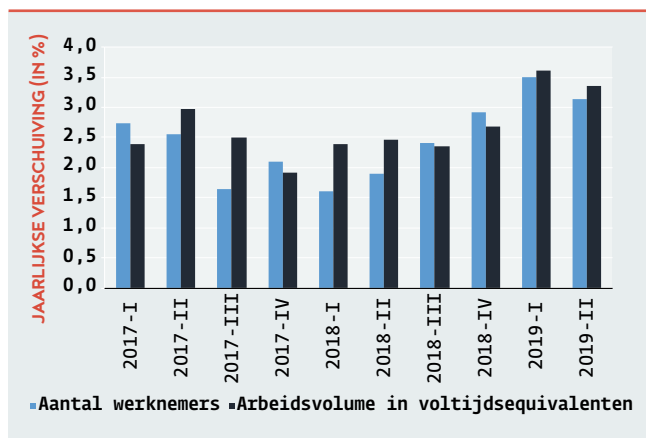
³⁷ Rijksdienst voor Sociale Zekerheid.

³⁸ Het gaat in feite om het aantal werknemers dat onderworpen is aan de sociale zekerheid, maar deze categorie benadert het aantal loontrekkenden heel dicht. Deze statistiek verschilt van die van de binnenlandse werkgelegenheid, omdat het gaat om personen die op een bepaald grondgebied wonen en niet om personen die op dat grondgebied werken, ongeacht of zij er wonen of niet. Bovendien betreft het, in tegenstelling tot de binnenlandse werkgelegenheid, enkel de loontrekkende tewerkstelling en niet de tewerkstelling als zelfstandige.

³⁹ Zie glossarium

GRAFIEK 29: Evolutie van het aantal Brusselse loontrekkenden en van het daaraan gekoppelde arbeidsvolume in voltijdsequivalenten

Bron: RSZ, berekeningen BISA

De groei van het aantal **Brusselse loontrekkenden** versnelde vanaf het vierde kwartaal van 2016 en bleef sterk in 2017 en 2018, ondanks een lichte verzwakking begin 2018. Eind 2018 waren er 9 277 Brusselse loontrekkenden meer dan eind 2017 (+2,9 %). De relatieve stijging van het aantal Brusselse werknemers is bovendien beduidend groter dan die van het land in zijn geheel (+1,5 % tussen eind 2017 en eind 2018). Tijdens de eerste twee kwartalen van 2019 is de stijging van het aantal loontrekkenden nog versneld: in het tweede kwartaal van 2019 telde men 333 400 Brusselse loontrekkenden tegenover 323 289 in hetzelfde kwartaal in 2018 (+3,1 %).

Ook het arbeidsvolume in VTE **bleef in 2018 groeien**³⁹ en groeide nog meer begin 2019.

Deze twee indicatoren registreren de tewerkstelling van de Brusselaars en niet de tewerkstelling op het grondgebied van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De helft van deze laatste zijn immers pendelaars. Bovendien is de dynamiek van de tewerkgestelde Brusselaars en de tewerkstelling op het Brussels grondgebied de laatste jaren nogal verschillend, want:

- > het aandeel van inwoners van het Gewest in de Brusselse binnenlandse tewerkstelling blijft toenemen;
- > het aantal Brusselse pendelaars dat in de twee andere gewesten werkt, stijgt meer dan het aantal Vlaamse en Waalse pendelaars dat in het Brussels Gewest werkt.

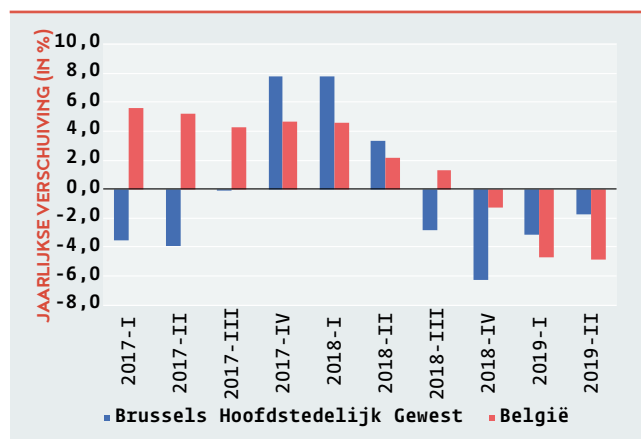
Een Brusselse werkgelegenheid die vanaf midden 2019 iets verzwakt

Op basis van de analyse van de evolutie van de gepresteerde uren in de uitzendsector ([grafiek 30](#)) en van de werkgelegenheidsvooruitzichten van de ondernemingen ([grafiek 31](#)), verwacht men een lichte vertraging van de Brusselse jobcreatie vanaf het derde kwartaal van 2019.

De statistiek van de evolutie van de gepresteerde uren voor uitzendwerk biedt een andere manier om de recente en toekomstige evoluties op de arbeidsmarkt te begrijpen, ze loopt immers iets voor op de andere statistieken van de arbeidsmarkt. Zowel tijdens de inkrimingsfasen als tijdens de herstelfasen beantwoorden de ondernemingen immers eerst via uitzendarbeid aan de schommelingen van de vraag, alvorens een beroep te doen op aanwervingen of ontslagen.

De evolutie van het aantal gepresteerde uren door Brusselse en Belgische uitzendkrachten ([grafiek 30](#)) daalde vanaf het tweede kwartaal van 2018. Het aantal gepresteerde uren door Brusselse uitzendkrachten is lager over de vier laatste bestudeerde kwartalen dan in dezelfde periode het jaar voordien. Deze inkrimping van het volume van de uitzendarbeid zou kunnen wijzen op een vertraging van de groei van de Brusselse tewerkstelling. Deze inkrimping van de uitzendactiviteit zou echter ook gedeeltelijk de weerspiegeling zijn van de stabilisering van de arbeidsomstandigheden en van de moeilijkheid om geschikte arbeidskrachten te vinden voor een aantal sectoren.

GRAFIEK 30: Jaarlijkse evolutie van het aantal gepresteerde uren in de uitzendsector in Brussel en België

Bron: Federgon, berekeningen BISA

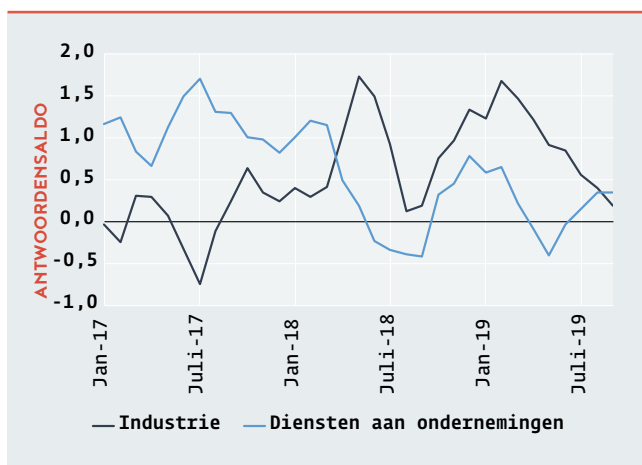
³⁹ Zie glossarium

De resultaten van de conjunctuurenquêtes⁴⁰ (grafiek 31), die maandelijks bij de ondernemingen werden uitgevoerd, ondersteunen de hypothese van een geleidelijk minder dynamische arbeidsmarkt. De enquêteresultaten wijzen op een verslechtering van het vertrouwen van de ondernemers in aanwervingen:

- > binnen de industriesector lijkt het, gezien de achteruitgang van de sector wereldwijd, logisch dat de werkgelegenheidsvooruitzichten voor deze sector in Brussel somber blijven;
- > de werkgelegenheidsvooruitzichten van de sector van de diensten aan de ondernemingen, die traditioneel sterk bijdragen tot de werkgelegenheid in Brussel, stijgen sinds midden 2019 en lijken zich te hebben gestabiliseerd op een niveau dat lichtjes boven hun langetermijngemiddelde ligt.

De vertraging van de arbeidsmarkt zou dus beperkt moeten blijven en zou begin 2020 minder uitgesproken kunnen zijn dan eind 2019. Hoewel de werkgelegenheid in de Brusselse diensten nog steeds gevrijwaard lijkt, vertoont de dienstensector de eerste tekenen van achteruitgang op het niveau van de eurozone. Als het huidige onzekere klimaat aanhoudt, zou de tewerkstelling van de Brusselse diensten op middellange termijn dus sterker kunnen worden getroffen.

GRAFIEK 31: Vooruitzichten betreffende de werkgelegenheid in de belangrijkste sectoren in het BHG, enquêteresultaten

Bron: NBB, berekeningen BISA

Nota: antwoordsaldo seizoengezuiverd, gestandaardiseerde score, driemaands voortschrijdend gemiddelde

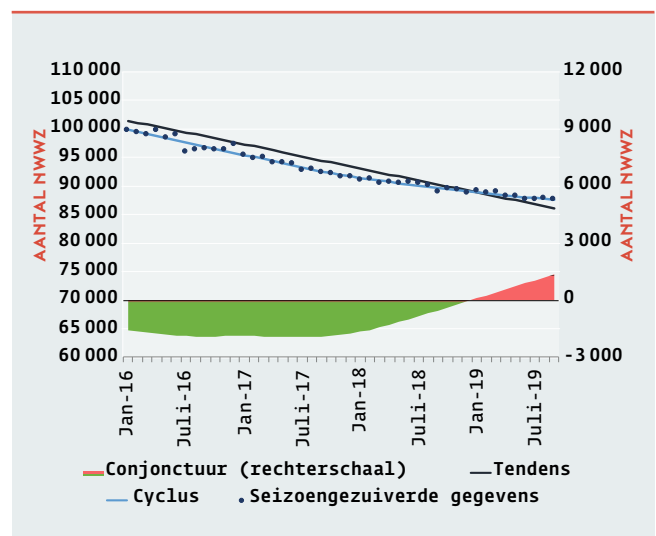
B. De werkloosheid

De Brusselse werkloosheid daalt nog steeds, maar minder snel dan voorheen

De Brusselse en Belgische werkloosheid daalt al bijna 5 jaar gestaag. Naast het lichte herstel van de economische activiteit droegen de wetswijzigingen inzake werkloosheidsuitkeringen ook bij tot deze lange periode van sterke daling van de werkloosheid. Tussen midden 2015 en midden 2018 ontstond er een positief conjunctuurregime, gekenmerkt door een gemiddelde jaarlijkse verschuiving van $-5,3\%$ van het aantal Brusselse NWWZ.

Met **89 306 werkzoekenden** (brutogegevens) betekent de situatie in september 2019 een daling met meer dan 1370 personen in vergelijking met dezelfde maand in 2018. Afgezien van de seizoenseffecten was deze indicator sinds augustus 2004 niet zo laag. Ondanks een historisch laag werkloosheidsniveau geniet het aantal NWWZ niet meer van het positieve conjunctuurregime dat midden 2015 werd ingezet. Het negatieve conjunctuurregime, dat te zien is in grafiek 32, wordt verklaard door het aantal NWWZ dat veel minder snel daalt dan tijdens de periode van midden 2015 tot midden 2018. Deze inkrimpingfase wordt gekenmerkt door een gemiddelde jaarlijkse verschuiving van "slechts" $-2,5\%$. Wanneer we de tendens volgen, kadert deze vertraging nog steeds in een daling, die begon in 2013.

GRAFIEK 32: Conjuncturele evolutie van het aantal NWWZ in Brussel

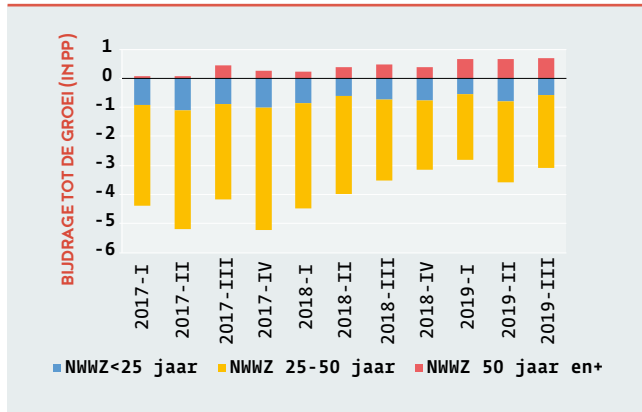
Bron: Actiris, berekeningen BISA

In de rest van het land blijft de Waalse werkloosheid dalen, maar minder sterk dan voordien ($-2,1\%$ over de laatste onderzochte maanden tegenover $-5,5\%$ op jaarbasis tussen midden 2015 en midden 2018), terwijl de Vlaamse werkloosheid de laatste twaalf maanden sneller daalt ($-6,6\%$ tegenover gemiddeld $-4,2\%$ tussen midden 2015 en midden 2018).

⁴⁰ Zie glossarium

Steeds meer werklozen ouder dan 50 jaar

GRAFIEK 33: Bijdrage tot de jaarlijkse groei van het aantal Brusselse NWWZ per leeftijdsklasse

Bron: Actiris, berekeningen BISA

Grafiek 33 toont aan dat de Brusselse werkzoekenden van 50 jaar en ouder (en meer specifiek van 60 jaar en ouder) sinds begin 2017 elk jaar talrijker zijn. Het aantal oudere werklozen (60 jaar en ouder) stijgt vooral door de maatregelen die de laatste jaren werden goedgekeurd voor de activering van oudere werknemers op de arbeidsmarkt (bv. verstrenging van de voorwaarden voor toegang tot vervroegd pensioen; afschaffing van de vrijstelling van inschrijving als werkzoekende).

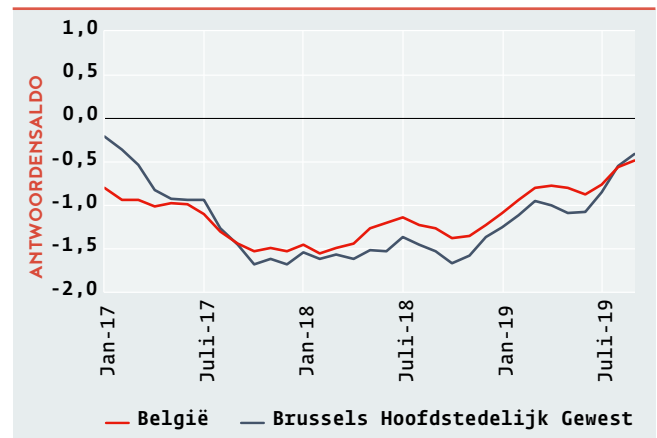
De stijging hiervan wordt echter meer dan gecompenseerd door de daling van de werkzoekenden uit de twee andere leeftijdsklassen. Ondanks een minder uitgesproken daling van de werkzoekenden jonger dan 50 jaar blijft de daling van hun aantal immers groter dan de stijging van de oudere werkzoekenden. De tewerkstelling van de jongste werklozen (jonger dan 30 jaar) wordt met name ondersteund door de Jongerengarantie, die jonge werkzoekenden een eerste werkervaring wil aanbieden. Strengere voorwaarden voor de toegang tot de inschakelingsuitkeringen voor jongeren zouden echter ook jongeren zonder werk ertoe kunnen hebben aangezet zich niet in te schrijven bij Actiris (bv. verlaging van de maximumleeftijd om een uitkering aan te vragen van 30 naar 25 jaar). Op Belgisch niveau daalt de werkloosheid ook minder snel dan vroeger, maar in tegenstelling tot het Gewest zijn er elk jaar steeds minder oudere werklozen (grafiek 8 (hoofdstuk 1.2)).

Brusselse werkloosheid zou blijven dalen, maar trager

De waarschijnlijke conjunctuurvertraging van de economische activiteit en een arbeidsmarkt die de komende kwartalen waarschijnlijk minder dynamisch is, suggereren dat de werkloosheid in de nabije toekomst zou kunnen blijven evolueren in een negatief conjunctuurregime. Dit wil zeggen dat ze zou blijven dalen, maar waarschijnlijk minder sterk dan voordien.

Dit gevoel vindt zijn weerklank in de **mening van de Brusselse gezinnen over de toekomstige evoluties van de nationale werkloosheid** tijdens de komende twaalf maanden. Deze informatie, uiteengezet in grafiek 34, is beschikbaar op basis van een vertrouwensenquête die de NBB maandelijks uitvoert bij de Belgische gezinnen.⁴¹

GRAFIEK 34: Vooruitzichten betreffende de evolutie van de werkloosheid tijdens de komende twaalf maanden, enquêteresultaten

Bron: NBB, berekeningen BISA

Nota: antwoordensaldo seizoengezuiverd, gestandaardiseerde score, driemaands voortschrijdend gemiddelde

Zowel de Brusselse als de Belgische consumenten worden immers steeds pessimistischer over de evolutie van de werkloosheid sinds november 2018. Hoewel de consumenten zich steeds meer zorgen maken over de werkloosheid, blijft deze onder het langetermijngemiddelde.

⁴¹ Zie glossarium

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: DE SHIFT-SHARE ANALYSE

METHODOLOGISCH KADER A.1: DE SHIFT-SHARE-ANALYSE

De shift-share-analyse laat toe de sectorale dynamiek te begrijpen die aan het huidige verschil in economische groei tussen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en België ten grondslag ligt. Met andere woorden, deze techniek moet toelaten om de volgende vragen te beantwoorden:

Is de betere (of mindere) prestatie van het Gewest in vergelijking met België toe te schrijven aan:

> **Een specifieke regionale economische structuur die de prestaties van het Gewest op het vlak van sectorale specialisatie zou verklaren?** In deze context zou een regionale economie hogere (lagere) resultaten kunnen boeken ten opzichte van het nationale niveau, voornamelijk op basis van haar productiestructuur. Sectoren met een hoge (lage) groei zouden dan een relatief groter gewicht in de regionale structuur hebben dan de nationale. Men spreekt dan ook van een **structureffect**.

En/of aan:

> **Betere (of mindere) groeiprestaties in één of meer sectoren in het bijzonder?** Het verschil zou dan worden uitgedrukt in termen van efficiëntie, onafhankelijk van de sectorale structuur die in de regio wordt waargenomen. Het zou hier kunnen gaan om andere factoren zoals de geografische specificiteiten van het Gewest, de maatregelen van economisch beleid die door de gewestelijke regeringen werden ingevoerd, alsook de specifieke prestaties van de regionale productiestructuur. In dit geval spreekt men van een **efficiëntie-effect**.

TABEL A.1: Details over de shift-share analyse van de evolutie van de Brusselse toegevoegde waarde in 2017

NACE categorie	BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST			VERGELIJKING MET BELGIË		
	Weging in de totale toegevoegde waarde in 2016 (in %)	Groei van de toegevoegde waarde in volume 2016-2017 (in %)	Bijdrage tot de groei in 2017 (in pp)	Bijdrage tot het verschil t.o.v. België in 2017(in pp)	Waarvan structuur (in pp)	Waarvan doelmatigheid (in pp)
Landbouw, bosbouw en visserij, winning van delfstoffen (AB)	0,0	-0,8	0,0	0,06	0,06	0,00
Industrie (C)	3,2	0,7	0,0	-0,32	-0,27	-0,04
Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom ... (DE)	2,5	-13,1	-0,3	-0,08	-0,07	-0,01
Bouwnijverheid (F)	2,7	0,3	0,0	0,05	0,02	0,03
Groot- en detailhandel (G)	8,7	-3,6	-0,3	-0,33	0,00	-0,32
Vervoer en opslag (H)	4,9	0,3	0,0	-0,01	0,00	-0,01
Verschaffen van accommodatie en maaltijden (I)	1,9	2,1	0,0	0,01	0,00	0,01
Informatie et communicatie (J)	7,3	3,6	0,3	0,02	0,18	-0,16
Financiële activiteiten en verzekeringen (K)	17,8	-0,1	0,0	-0,08	0,10	-0,18
Exploitatie van en handel in onroerend goed (L)	7,1	0,8	0,1	-0,07	-0,02	-0,05
Wetenschappelijke en technische activiteiten, administratieve diensten ... (MN)	14,7	5,3	0,8	-0,07	0,01	-0,08
Openbaar bestuur (O)	13,8	0,4	0,0	0,02	0,02	-0,01
Onderwijs (P)	6,2	2,4	0,1	-0,01	-0,02	0,01
Menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening (Q)	5,3	1,4	0,1	-0,05	-0,04	-0,01
Andere dienstverlenende activiteiten (RST)	3,8	1,7	0,1	0,03	0,02	0,01
Totaal	100,0	0,9	0,9	-0,81	0,00	-0,81

Bron: INR

TABEL A.2: Details over de shift-share analyse van de evolutie van de Brusselse werkgelegenheid in 2017

NACE categorie	BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK GEWEST			VERGELIJKING MET BELGIË		
	Weging in de totale toegevoegde waarde in 2016 (in %)	Groei van de toegevoegde waarde in volume 2016-2017 (in %)	Bijdrage tot de groei in 2017 (in pp)	Bijdrage tot het verschil t.o.v. België in 2017(in pp)	Waarvan structuur (in pp)	Waarvan doelmatigheid (in pp)
Landbouw, bosbouw en visserij, winning van delfstoffen (AB)	0,0	2,3	0,0	0,02	0,02	0,00
Industrie (C)	2,7	-1,6	0,0	-0,09	-0,04	-0,05
Productie en distributie van elektriciteit, gas, stoom ... (DE)	1,3	0,9	0,0	0,00	0,00	0,00
Bouwnijverheid (F)	3,2	2,8	0,1	0,01	-0,03	0,05
Groot- en detailhandel (G)	9,0	-1,8	-0,2	-0,22	-0,02	-0,20
Vervoer en opslag (H)	6,8	0,6	0,0	0,00	-0,03	0,03
Verschaffen van accommodatie en maaltijden (I)	3,9	1,7	0,1	0,04	0,01	0,03
Informatie et communicatie (J)	2,9	-2,0	-0,1	-0,14	0,01	-0,15
Financiële activiteiten en verzekeringen (K)	7,6	-2,5	-0,2	-0,14	-0,11	-0,03
Exploitatie van en handel in onroerend goed (L)	0,9	1,7	0,0	-0,01	0,01	-0,02
Wetenschappelijke en technische activiteiten, administratieve diensten ... (MN)	20,5	1,6	0,3	-0,35	0,02	-0,37
Openbaar bestuur (O)	16,8	-0,5	-0,1	-0,02	-0,05	0,04
Onderwijs (P)	8,3	1,7	0,1	0,02	0,00	0,02
Menselijke gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening (Q)	10,1	2,0	0,2	-0,07	-0,07	0,00
Andere dienstverlenende activiteiten (RST)	6,0	2,4	0,1	0,04	0,04	0,00
Totaal	100,0	0,5	0,5	-0,90	-0,24	-0,65

Bron: INR

GLOSSARIUM

> Accomoderend monetair beleid

Een accomoderend monetair beleid is een beleid dat door de centrale banken wordt gevoerd om de prijzen te verhogen en de economische activiteit (consumptie en investeringen) weer op gang te brengen via:

- De verlaging van de leidende rentevoet

Banken kunnen een keuze maken over hun liquiditeiten die niet worden gebruikt: ze kunnen ofwel dit geld lenen aan particulieren ofwel een deposito verrichten bij de Centrale Bank die de bank vergoedt met rente. Door de rente te verlagen, stimuleert de ECB de banken om meer te lenen aan gezinnen en bedrijven. Hierdoor zouden particuliere leningen aantrekkelijker moeten worden dan deposito's aanhouden bij de centrale bank. Als consumenten en beleggers meer toegang hebben tot krediet, zou het indirecte effect van dit beleid het herstel van de economie moeten zijn (toename van de consumptie en de investeringen). Door de stijgende vraag zullen ook de marktprijzen stijgen om het evenwicht tussen vraag en aanbod te verzekeren, waardoor de inflatie zal dalen tot niveaus die door de Centrale Bank als "aanvaardbaar" worden beschouwd.

- Kwantitatieve versoepeling

Wanneer de rentevoeten al heel laag zijn en het nog steeds niet mogelijk is om de inflatie terug te brengen tot "aanvaardbare" niveaus, kan de ECB beslissen om een kwantitatieve versoepeling toe te passen. Daartoe koopt de ECB obligaties van de banken en injecteert zij op die manier liquiditeiten in het banksysteem terwijl haar balans wordt opgedreven. Obligaties worden dan zeldzamer op de markt, hun prijs stijgt en hun rendement daalt. Wanneer de ECB de geldhoeveelheid in de economie verhoogt, dalen de rentevoeten om vraag en aanbod van geld weer in evenwicht te brengen: particulieren moeten worden aangemoedigd om liquiditeiten te verkiezen boven beleggingen. Als de rente daalt, is lenen ook interessanter, wat de investeringen van huishoudens en ondernemingen in positieve zin stimuleert. Het verlicht ook hun schuldenlast. Naast de investeringen wordt ook de consumptie opnieuw gestimuleerd, wat op termijn moet leiden tot een herstel van de groei en de werkgelegenheid.

Uitgaande van een dergelijk beleid bestaat de normalisering van het monetaire beleid in een geleidelijke terugkeer naar minder accomoderend monetaire beleidslijnen: stijging van de leidende rentevoeten en van de rentevoet op de deposito's van de banken of stopzetting van de programma's voor de terugkoop van activa.

> Bankbemiddeling

Het gaat om de rol die de bank (of elke andere financiële instelling) speelt om de economische actoren die over financieringscapaciteiten beschikken in contact te brengen met degenen die ze nodig hebben. Door transacties te doen voor alle kredietgevers en kredietnemers profiteren financiële instellingen van schaalvoordelen op transactiekosten, informatieverwerking en risicobeheer.

> Bankbemiddelingsmarge

De bankbemiddelingsmarge stemt overeen met de winst die een bank kan maken door te beslissen aan particulieren of beleggers te lenen in plaats van het geld te storten (en dus te lenen) aan een andere bank. Dit is m.a.w. de winst die gemaakt wordt tussen de baten op de leningen aan particulieren en de kost van het geld dat geleend wordt van de spaarders. In ons geval wordt gekeken naar het verschil tussen:

- **de referentierentevoet op 10 jaar** (d.i. de rente op de staatsleningen op 10 jaar). Dit tarief dient als referentie voor de rentevoeten op leningen op middellange of lange termijn (winst);
- **de Euribor op 3 maanden**, wat overeenstemt met de gemiddelde rentevoet waartegen een staal van 25/40 Europese banken geld lenen onder elkaar. Dit tarief geldt ook als referentie voor de tarieven die onder meer gelden op spaar- en hypotheek (kosten).

Dit verschil kan geïnterpreteerd worden als de winst die de banken maken op de arbitrage tussen de lening toegestaan aan particulieren en de belegging van hun liquiditeiten in het interbancaire systeem (lening aan een andere bank). Een bank heeft dus de keuze tussen lenen aan een particulier of aan een andere bank. Meestal levert het meer op om buiten het interbancaire systeem te lenen. De bank maakt dus een marge op de lening om haar werkingskosten te dekken en het kapitaal te vergoeden.

> Bijdrage aan de groei (in pp)

De bijdrage aan de groei van een component C tot een totale waarde A wordt gedefinieerd als het product van het groeipercentage van deze component en zijn gewicht in de totale waarde van de vorige periode.

De formule voor de bijdrage aan de groei van een component C op de totale waarde A op tijdstip t is:

$$\frac{C_t - C_{t-1}}{A_{t-1}}$$

Het resultaat wordt uitgedrukt in procentpunten (pp).

> Binnenlandse werkgelegenheid

Tewerkstelling van personen die op een welbepaald grondgebied werken, ongeacht of zij er wonen. Naast de regionale rekeningen die in deze barometer worden gebruikt om de binnenlandse werkgelegenheid te analyseren, bestaan andere gegevensbronnen (bijvoorbeeld de Enquête naar de Arbeidskrachten). Er zijn meerdere factoren die een verklaring bieden voor de verschillen tussen beide bronnen: type gegevens (administratieve of op basis van een enquête), al dan niet rekening houden met de internationale tewerkstelling, de gehanteerde definitie van werk, momenten van de meting, manier van het meetellen van studentenarbeid, raming van zwartwerk...

Niet te verwarren met de werkende bevolking van een Gewest, waartoe alle werkenden behoren die in dat Gewest wonen.

> Driemaandelijke verschuiving (in %)

Een evolutie op kwartaalbasis vergelijkt de waarde van een grootte met een interval van een kwartaal. Zo wordt de driemaandelijke verschuiving van een variabele X tijdens een kwartaal T berekend met de volgende formule:

$$\text{Groeivoet in driemaandelijke verschuiving} = \frac{X_T - X_{T-1}}{X_{T-1}}$$

> Enquêtes van de NBB bij de consumenten

Elke maand ondervraagt de NBB een variabel steekproef van 1 850 Belgische gezinnen, waarvan 350 Brusselse. Deze op Europees niveau geharmoniseerde enquête peilt bij de consumenten naar hun perceptie van het toekomstige economische klimaat en hun plannen op vlak van sparen en uitgaven. De berekening van elk van de reeksen is gebaseerd op de som van de saldi van de antwoorden (verschil tussen het percentage deelnemers dat een stijging heeft aangegeven en het percentage dat een daling aangeeft). Vervolgens wordt een samenvattende indicator berekend op basis van de saldi van de antwoorden die betrekking hebben op de verwachtingen van de consumenten betreffende de economische situatie en de werkloosheid, alsook op hun spaargedrag en financiële situatie tijdens de komende twaalf maanden.

> Enquêtes van de NBB bij de ondernemingen

Elke maand ondervraagt de NBB een vast panel van ongeveer 5 000 Belgische bedrijven over de huidige stand van zaken van hun activiteiten en hun vooruitzichten op korte termijn. De vragen hebben betrekking op de waardering van de voorraden en het orderboek, de evolutie hiervan of de vooruitzichten inzake tewerkstelling en vraag. De berekening van elk van de reeksen is gebaseerd op de som van de saldi van de antwoorden (verschil tussen het percentage deelnemers dat een stijging heeft aangegeven en het percentage dat een daling aangeeft). Vervolgens wordt een samenvattende indicator van het vertrouwen van de ondernemingen berekend op basis van de bekomen antwoorden. Het is een gewogen indicator, gebaseerd op 14 vragen aan bedrijven, die een gewicht geven van 65 % aan de antwoorden van ondernemingen in de industrie, 15 % aan deze van ondernemingen in de bouwnijverheid, 15 % aan deze van ondernemingen in de zakelijke dienstverlening en 5 % aan deze van ondernemingen in de handel.

> Gestandaardiseerde score

Een variabele standaardiseren betekent de verwachting aftrekken van elk van de oorspronkelijke waarden en al deze waarden delen door zijn standaarddeviatie. Of μ van verwachting en σ van de standaarddeviatie van de waarden van een willekeurige variabele. Het standaardiseren van een van deze waarden V betekent dus het berekenen van:

$$\frac{V - \mu}{\sigma}$$

Het resultaat hiervan zijn gegevens, los van de gekozen eenheid of schaal, maar ook variabelen met hetzelfde gemiddelde en dezelfde spreiding. De schommelingen kunnen nu gemakkelijker vergeleken worden.

> Indicator van de ondernemingsdynamiek

De indicator van de ondernemingsdynamiek (of netto-oprichtingspercentage van ondernemingen) is de verhouding tussen enerzijds de netto-oprichtingen van ondernemingen (verschil tussen oprichtingen en stopzettingen) en anderzijds het gemiddelde aantal actieve btw-plichtige ondernemingen in de beschouwde periode.

> Jaarlijkse verschuiving (in %)

Een evolutie op jaarbasis vergelijkt de waarde van een grootte op twee data die één jaar van elkaar gescheiden zijn. Zo wordt op basis van driemaandelijke gegevens de jaarlijkse verschuiving van een variabele X tijdens een kwartaal T berekend met de volgende formule:

$$\text{Groeivoet in jaarlijkse verschuiving} = \frac{X_T - X_{T-4}}{X_{T-4}}$$

> Netto-jobcreatie

De netto-jobcreatie op een bepaald grondgebied tussen twee data (t en t-1) geeft het aantal extra personen weer die op dat grondgebied op datum t werken in vergelijking met datum t-1. Ze hangen af van de banen die in de loop van de periode gecreëerd en vernietigd werden, maar ook van de bestaande jobbewegingen van en naar het grondgebied.

> Niet-werkende werkzoekende (NWWZ)

Persoon zonder bezoldigde baan die als werkzoekende is ingeschreven bij een openbare tewerkstellingsdienst. (Bron: Actiris).

> Ontwikkelde landen versus opkomende landen en ontwikkelingslanden

De belangrijkste criteria die door het IMF's World Economic Outlook (WEO) worden gebruikt om de wereld in te delen in ontwikkelde landen versus opkomende en ontwikkelingslanden zijn (1) het bbp per hoofd, (2) diversificatie van de export en (3) de mate van integratie in het wereldwijde financiële systeem. Bron: IMF

Het WEO classificeert op die manier de wereld in 39 ontwikkelde landen en 155 opkomende landen en ontwikkelingslanden.

> Oprichtingen van ondernemingen

Som van het aantal nieuwe btw-plichtige en opnieuw btw-plichtige ondernemingen in de beschouwde periode.

> Percentage nieuwe ondernemingen

Verhouding tussen enerzijds het aantal nieuwe btw-plichtige en opnieuw btw-plichtige ondernemingen en anderzijds het gemiddelde aantal actieve btw-plichtige ondernemingen in de beschouwde periode.

> Percentage stopgezette ondernemingen

Verhouding tussen enerzijds het aantal schrappingen van btw-plichtige ondernemingen en anderzijds het gemiddeld aantal actieve btw-plichtige ondernemingen in de beschouwde periode.

> Procentpunt (pp)

De procentpunt is de eenheid van het absolute verschil tussen twee in procenten uitgedrukte cijfers. Tussen een werkloosheidsgraad van 12,3 % het ene jaar en van 15,6 % het andere jaar is het verschil zodoende 3,3 procentpunten.

> Stopzettingen van ondernemingen

Aantal schrappingen van ondernemingen uit het btw-register in de betrokken periode. Een stopzetting kan met name de vorm aannemen van een faillissement, een vrijwillige stopzetting van de activiteit, een vereffening, ...

> Uitstaande kredieten

Totaalbedrag van de kredieten uitgegeven door de financiële instellingen op een bepaalde datum en waarvan de terugbetaling nog niet is gebeurd. Het betreft een voorraadvariabele, gemeten op het einde van de beschouwde maand. De uitstaande bedragen die eigen zijn aan particulieren houden voornamelijk verband met wonen, terwijl die van de ondernemingen hoofdzakelijk betrekking hebben op de financiering van uitrustingen. Een heronderhandeling van een krediet wordt niet opgenomen in de berekening van deze variabele, ook al wordt ze beschouwd als een nieuw krediet.

> Voltijds equivalent (VTE)

Voltijds equivalent is een meeteenheid om statistieken over de werkgelegenheid met elkaar te vergelijken, ondanks de verschillen in gewerkte uren. Het wordt gedefinieerd als de verhouding tussen het aantal gewerkte uren van een individu en het gemiddeld aantal gewerkte uren door een voltijdse werknemer. Zo is een voltijdse werknemer (40 uur per week) een VTE, terwijl een persoon die deeltijds 20 uur per week werkt, overeenkomt met 0,5 VTE. Het aantal werknemers van een bedrijf, een sector of een land kan worden opgeteld en uitgedrukt in voltijdse equivalenten. (Bron: Eurostat)

REFERENTIES

- > ACTIRIS, VIEW (september 2019). "Evolutie van de Brusselse arbeidsmarkt – maandverslag – august 2019", Actiris.
- > ACTIRIS, VIEW (april 2019). "De arbeidsmarkt in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest – 2018", Actiris.
- > BEAUD, M. (1966). « Une analyse des disparités régionales de croissance », Revue économique, Vol.17, p. 5–91.
- > BISA, MICHIELS P.-F. (juni 2018). "De economische verhoudingen tussen de Belgische gewesten aan de hand van de interregionale input-outputtabel", Focus van het BISA nr25.
- > BLOT C., CREEL J. ET HUBERT P. (2018). « Normalisation de la politique monétaire de la Banque centrale européenne : vers quels objectifs ? », Revue de l'OFCE n° 158, p.207–226.
- > BURGGRAEVE, K., DE WALQUE, G., ZIMMER, H. (2015). « Het verband tussen economische groei en werkgelegenheid », Economisch tijdschrift p. 31–51.
- > EUROPESE CENTRALE BANK (mei 2017). "Waarom zijn stabiele prijzen belangrijk? Uitleg en toelichting", ECB.
- > EUROPESE CENTRALE BANK (2019). "Hoe werkt kwantitatieve verruiming?" ECB.
- > EUROPESE COMMISSIE (juli 2019). "European Economic Forecast – summer 2019 (interim)", Institutional paper 108.
- > ESSENSCIA (2018). "Kerncijfers 2018"
- > FEBETRA (2019), "Memorandum verkiezingen 2019".
- > FEDERAAL PLANBUREAU (september 2019). "De groei van de Belgische economie zou beperkt blijven tot 1,1 % in 2019 en 2020", persbericht van 5 september 2019, FPB.
- > FOD ECONOMIE (oktober 2018), "Barometer van de informatiemaatschappij 2018", FOD Economie.
- > FOD ECONOMIE (januari 2019), "Verslag over de economische conjunctuur in de chemische nijverheid, de life sciences en de verwerking van kunststof en rubber – oktober 2018", FOD Economie.
- > FOD ECONOMIE (april 2019), "Overzicht van de Belgische economie – Conjunctuurnota januari 2019", FOD Economie.
- > FOD ECONOMIE (mei 2019), "Verslag over de economische conjunctuur in de voedings- en drankenindustrie – maart 2019", FOD Economie.
- > GRAYDON BELGIUM (februari 2019). "Gezondheidsbarometer Belgische ondernemingen", In Foro, Vol. 2019, nr2.
- > INTERNATIONAAL MONETAIR FONDS (juli 2019). « Une croissance mondiale encore languissante – Perspectives de l'économie mondiale », IMF.
- > INTERNATIONAAL MONETAIR FONDS (oktober 2019). « Ralentissement de l'activité manufacturière et augmentation des obstacles au commerce – Perspectives de l'économie mondiale », IMF.
- > INSEE (juni 2019). « Note de conjoncture – juin 2019 », INSEE.
- > INSEE (oktober 2016). « Indicateur de retournement de conjoncture », INSEE.
- > IWEPS (februari 2019). « Tendances économiques n°56 : Analyse et prévisions conjoncturelles », IWEPS.
- > MEUNIER O., MIGNOLET M. (mei 2003). « L'emploi dans la région wallonne : quels enseignements livrent l'analyse shift-share et le modèle économétrique de Marimon et Zilibotti (1998) ? », Working Paper – Centre de Recherche sur l'Économie Wallonne.
- > NATIONALE BANK VAN BELGIE (juni 2019). "Verloop van de kredietverlening aan ondernemingen in het tweede kwartaal van 2019", Observatorium voor krediet aan niet-financiële vennootschappen, NBB.
- > OECD (mei 2019). "OECD Economic Outlook. Volume 2019 issue I, OECD Publishing", Paris.
- > OFCE (april 2019). « Perspectives économiques 2019–2021. Revue de l'OFCE N°162 », OFCE.
- > RSZ (juli 2019). "Snelle ramingen van de tewerkstelling voor het eerste kwartaal 2019", RSZ.
- > RSZ (oktober 2019). "Snelle ramingen van de tewerkstelling voor het eerste kwartaal 2019", RSZ.
- > THE GUARDIAN (august 2019). "Why central bankers' conventional tools are no longer working".
- > TRAXIO (september 2019), « Statistieken personenwagens september 2019 ».
- > TRIBUNAL DE L'ENTREPRISE FRANCOPHONE DE BRUXELLES (maart 2019), « Rapport de fonctionnement de la juridiction, année 2018 ».
- > VERBOND VAN BELGISCHE ONDERNEMINGEN (mei 2019). "Focus conjunctuur: Stilte voor de storm?" VBO.

LIJST VAN TABELLEN

> Tabel 1: Evolutie van de faillissementen van ondernemingen per semester in de belangrijkste bedrijfstakken	27
> Tabel A1: Details over de shift-share analyse van de evolutie van de Brusselse toegevoegde waarde in 2017	36
> Tabel A2: Details over de shift-share analyse van de evolutie van de Brusselse werkgelegenheid in 2017	37

LIJST VAN GRAFIEKEN

> Grafiek 1: Evolutie van het wereldwijd bbp in volume	7
> Grafiek 2: Evolutie van de internationale goederenhandel in volume	7
> Grafiek 3: Bijdrage tot de jaarlijkse groei van het bbp in volume van de eurozone per bestedingscategorie	9
> Grafiek 4: Consumenten- en ondernemersvertrouwen in de eurozone, enquêteresultaten	9
> Grafiek 5: Bijdrage tot de jaarlijkse groei van het Belgische bbp in volume per bestedingscategorie	10
> Grafiek 6: Inflatie in de eurozone en in België	10
> Grafiek 7: Evolutie van de Belgische binnenlandse werkgelegenheid	11
> Grafiek 8: Bijdrage tot de jaarlijkse groei van het aantal Belgische NWWZ per leeftijdsklasse	11
> Grafiek 9: Evolutie van de toegevoegde waarde in volume in de voornaamste bedrijfstakken in 2017	13
> Grafiek 10: Conjuncturommekeerindicator	16
> Grafiek 11: Ondernemersvertrouwen, enquêteresultaten	16
> Grafiek 12: Consumentenvertrouwen, enquêteresultaten	16
> Grafiek 13: De interpretatie van de grafieken over de conjuncturele evolutie van een indicator	18
> Grafiek 14: Conjuncturele evolutie van de omzet, verwerkende industrie (zonder vervaardiging van cokes en geraffineerde aardolieproducten)	18
> Grafiek 15: Ondernemersvertrouwen in de verwerkende industrie, enquêteresultaten	18
> Grafiek 16: Conjuncturele evolutie van de omzet, bouwnijverheid	19
> Grafiek 17: Evolutie van de orderboekjes in de bouw in België, enquêteresultaten	20
> Grafiek 18: Conjuncturele evolutie van de omzet, productiediensten	20
> Grafiek 19: Activiteitsvooruitzichten bij de diensten aan de ondernemingen, enquêteresultaten	20
> Grafiek 20: Conjuncturele evolutie van de omzet, vervoer en opslag	21
> Grafiek 21: Referentierentevoet voor de bankbemiddelingsmarge	22
> Grafiek 22: Uitstaande bedragen en effectieve kredietstromen in België	22
> Grafiek 23: Conjuncturele evolutie van de omzet, diensten aan personen	23
> Grafiek 24: Vooruitzichten inzake belangrijke aankopen van de gezinnen, enquêteresultaten	23
> Grafiek 25: Conjuncturele evolutie van de investeringen van de ondernemingen	24
> Grafiek 26: Evolutie van het Brusselse ondernemingslandschap	25
> Grafiek 27: Conjuncturele evolutie van de ondernemingsdynamiek	26
> Grafiek 28: Evolutie van de Brusselse binnenlandse werkgelegenheid in de voornaamste bedrijfstakken in 2017	30
> Grafiek 29: Evolutie van het aantal Brusselse loontrekkenden en van het daaraan gekoppelde arbeidsvolume in voltijdse equivalenten	32
> Grafiek 30: Jaarlijkse evolutie van het aantal gepresteerde uren in de uitzendsector in Brussel en België	32
> Grafiek 31: Vooruitzichten betreffende de werkgelegenheid in de belangrijkste sectoren in het BHG, enquêteresultaten	33
> Grafiek 32: Conjuncturele evolutie van het aantal NWWZ in Brussel	33
> Grafiek 33: Bijdrage tot de jaarlijkse groei van het aantal Brusselse NWWZ per leeftijdsklasse	34
> Grafiek 34: Vooruitzichten betreffende de evolutie van de werkloosheid tijdens de komende twaalf maanden, enquêteresultaten	34

